

Radost ze svobody

Společný projekt Plzeňské filharmonie,
Ústavu pro studium totalitních režimů,
Fakulty designu a umění Ladislava Sutnara
Západočeské univerzity v Plzni
a Českého rozhlasu Vltava

17. října 2019



Radost ze svobody

Společný projekt Plzeňské filharmonie,
Ústavu pro studium totalitních režimů,
Fakulty designu a umění Ladislava Sutnara
Západočeské univerzity v Plzni
a Českého rozhlasu Vltava

17. října 2019

Program koncertu

17. 10. 2019 v 19:30

Ludwig van Beethoven: *Egmont, předehra ke Goetheho truchlohře, op. 84 f-moll*

Jan Hanuš: *Pražská nokturna, op. 75*

Přestávka

Tradicional (český text Ivo Fischer) *Jednou budem dál*

Jaroslav Hutka: *Havlíčku, Havle*

Lou Reed: *Perfect Day*

Kuličky: *Mravenci*

Antonín Dvořák: *Můj domov, op. 62*

Jindřich Brabec, Petr Rada: *Modlitba pro Martu*

Písňě aranžoval pro orchestr skladatel **Tomáš Ille**.

Účinkují:

Vendula Příhodová: zpěv

Chuhei Iwasaki: dirigent

Plzeňská filharmonie

Tomáš Ille, Martin Tichý: dramaturgie

Martin Tichý: scénář akcí a průvodního slova

Dobrou sametovou revoluci provede Svatopluk Schuller.

Český rozhlas Vltava odvysílá koncert v přímém přenosu 17. října od 19.30 hodin.

Koncert se koná ve spolupráci s Fakultou designu a umění Ladislava Sutnara Západočeské univerzity v Plzni.

Prostor Fakulty designu a umění Ladislava Sutnara ZČU, Univerzitní 14, Plzeň

Více než magická osmička

Trocha perestrojkové politiky...

Osmičková výročí československých, potažmo českých dějin mají neodolatelnou svůdnost. Podlehl jim před více než třiceti lety i filozof Milan Šimečka, jenž si na samém konci prosince 1987 začal vést cosi jako deník v očekávání změn budoucích; o dvanáct měsíců později již ale litoval, že podlehl mánii magického čísla, a zároveň byl zklamáný, neboť nejen z jeho nadějí upínajících se k onomu dvojosmičkovému roku se takřka nic nevyplnilo. Zatuhlá nehybnost normalizovaného Československa a zdejší společnosti se i nadále zdála být neotřesitelnou, přestože komunistický režim v onom roce umožnil lidem, aby si například po dlouhé době alespoň trochu důstojně připomněli sedmdesáté výročí vzniku republiky. Nesměli ovšem od něho ve vytyčených mantinelech přípustného žádat nic jiného než vzpomínku na dobu minulou. Mnozí tak jistě učinili prostřednictvím edice *Slovo k historii*, jejíž 14. číslo věnoval Jan Galandauer tématu *T. G. Masaryk a vznik ČSR*. Šlo o počín, v němž se k potěšení čtenářů neobjevovala donedávna v médiích frekventovaná klišé o Masarykovi jakožto pouze buržoazním politikovi. Vzhledem k tomu, že „nové“ čtení Masaryka nabídl Galandauer ve zkrácené verzi o rok dříve 14. září v *Rudém právu*, nejednalo se nakonec o tak zásadní novum, bylo to však o mnoho více, než komunistický režim připustil koncem srpna 1988 při výročí okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy (fakticky SSSR). O Masarykovi vést omezenou diskusi umožnil, nikoliv ale o Dubčekovi a Pražském jaru. Noviny, pokud vůbec, psaly pouze o „bratrské pomoci“ (realitě odpovídající termín okupace patřil mezi zapovězené). Navíc legitimitu moci a vlády KSČ podpořily odkazem na padesátá léta v Československu, na dobu třídního boje, v němž, jak zdůrazňovaly, umírali členové KSČ. *Naše pravda* například 19. srpna 1988 otiskla text Aloise Císaře a Oty Holuba *Konec Světlany* z knihy *Příběhy věrnosti a cti*. Všechny tehdy třeba i čtivě vyprávěné příběhy mají jedno společné – neúctu k faktům a tím i k mrtvým, režimem takto zneužívaným (a to i členům KSČ).

Neměnný postoj KSČ k srpnové okupaci z roku 1968 krátce předtím podpořil i Michail Gorbačov, jenž při návštěvě ČSSR v dubnu 1987 nesplnil očekávání mnohých obyvatel, kteří doufali, že od nejvyššího představitele SSSR uslyší snad ani ne přímo omluvu, jako spíše zpochybnění smyslu okupace. Nic takového Gorbačov neučinil veřejně ani při oboustranných rozhovorech s generálním tajemníkem ÚV KSČ a prezidentem republiky Gustávem Husákem. Přesto si patrně uvědomoval, že principy perestrojky a glasnosti nepředstavovaly v podmínkách SSSR nic jiného než „návrat“ k československému roku 1968. Gorbačov navíc podpořil Gustáva Husáka (vnímaného nemalou částí obyvatel Československa jako vůdčí osobnost normalizace, byť to tak úplně neodpovídalo realitě), a to i s odkazem na jeho věznění v padesátých letech. Právě tato Husákova osobní zkušenost s československou verzí staliniзму, stejně jako skutečnost, že se na politické a posléze i stranické výsluní (nikoliv náhodu to druhé bylo těžší)

vrátil jako reformní komunista, jenž ještě na počátku roku 1969 přinejmenším verbálně hájil principy Pražského jara – což v roce 1989 nemálo překvapovalo třeba i Michala Horáčka -, vedla k tomu, že byl některými intelektuály považován za potenciálního reformátora. Jak víme, záhy se ukázalo, že jím nebyl.

Za jiných okolností by nástup Michaila Gorbačova k moci právě podle těchto předpokladů Husákovi umožnil, aby vystoupil z vynucené role a „tvořil dějiny“. Vždyť do dubna 1969 mohl být Gustáv Husák vnímán jako reformista, který pouze pod tlakem okupační reality zakrývá své politické postoje a cíle. Následně jím nastoupený normalizační kurz si mnozí vyložili jako nezbytný akt, jímž si zajistil pokračování rozvíjející se kariéry. Husákův politický pragmatismus se však ve světle perestrojky ukázal jako autentický; ať z ideového přesvědčení, či z důvodu daleko prozaičtějšího: generální tajemník ÚV KSČ a prezident republiky v té době dosáhl čtyřiasedmdesáti let. Michail Gorbačov při své návštěvě v Československu tak zcela účelově podpořil domácí politicko-mocenskou reprezentaci z brežněvovské éry, jež v pozvolna se rozpadajícím satelitním bloku garantovala stabilitu v rámci RVHP hospodářsky vyspělého státu. Naopak v Sovětském svazu se Gorbačov s představiteli stejné mocenské nomenklatury vypořádal bez větších okolků. Ostatně uvědomoval si, že československá garnitura je v mnohém ohledu (a mentálně patrně zcela) závislá na jeho podpoře, tedy na situaci v SSSR.

Pokud jde o proreformní kurz Gustáva Husáka, je nutné připomenout, že jeho mocenská pozice v ÚV KSČ v druhé polovině osmdesátých let slábla, což nakonec vyústilo v ne zcela dobrovolný odchod z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ (doprovzený výrokem „Nejsem h... na cestě, do kterého lze kopnout“). To se odehrávalo v době, kdy se v tomto vrcholně mocenském fóru vedla diskuse o podobě domácí verze perestrojky, neboť, jak alibisticky zdůrazňovali vedoucí představitelé stranického aparátu, ne všechny zkušenosti ze SSSR mohly být pro domácí podmínky inspirativní a automaticky do nich přenositelné. Za jiných okolností, přinejmenším v předchozí brežněvovské éře, by to znamenalo až ideologickou herezi. Nyní byla přípustná v československém kontextu dvojnásobným Gorbačovovým výrokem „eto vaše dělo“, jenž dovoloval vrcholným představitelům, ať již reformistům (v případě ČSSR mnohdy opatrným), či jejich stranickým oponentům z konzervativního (Biřakova) křídla, lavírovat mezi podporou perestrojky a její faktickou negací.

Změna na postu generálního tajemníka ÚV KSČ byla jedním z viditelných projevů tohoto interního stranického zápasu. Zvolení Milouše Jakeše fakticky potvrdilo ambivalentní (či spíše kompromisní?) postoj ÚV KSČ k reformům a změnám v SSSR – Jakeš si uvědomoval nezbytnost ekonomických reforem, měly ale být prováděny tak, aby nenarušily monopol KSČ, nezpochybnil nic z předchozí normalizace a neoslabily federativní jednotu státu (zroveň ovšem Jakeš kritizoval výši investic na Slovensku). Z této centristické pozice nový generální tajemník nehodlal ustupovat. Ukázalo se ale, že do mocensky nejvyšší pozice se dostal politik, jenž neodhadl vlastní schopnosti ani vývoj v zemích východního bloku. Do dějin tak vstoupil jako „kůl v plotě“, jistě i proto, že se ani nepokusil obklopit se takovými poradci (na rozdíl od Ladislava Adamce), díky nimž by eliminoval vlastní odborné nedostatky.

Trocha ekonomického kontextu z doby reálného socialismu

V každém případě rok 1988 pro mnohé vyzněl do ztracena, a to nejen pro neměnnou maximu nomenklaturních vůdců z ÚV KSČ, pro něž normalizace znamenala konstantní hodnotu mocenské stability, ale i z hlediska hospodářských reforem, v té době již neodkladně nutných. Ty nepředstavovaly pouze ekonomický, nýbrž také politický problém. Faktické a konkrétní reformy, nikoliv kosmetické úpravy, by totiž ve svém výsledku zároveň popřely předchozí dvacetiletý vývoj, který vedl k čím dál patrnější stagnaci státu s kdysi rozvinutou ekonomikou. Skloubit ekonomické reformy s politickou neměnností se ale v době všeobecného ustrnutí rovnalo řešení kvadratury kruhu. Jako příznak se přitom objevovaly principy a tím i naděje Pražského jara – mocenskou věrchuškou celého východního bloku důsledně označovaného za pokus o kontrarevoluci. Sám Gustav Husák v jednom ze svých projevů připustil diskreditaci samotného slova reforma, jím důsledně svedenou na „průběh roku 1968“. Zároveň upozornil (patrně ironicky) na „malý“ rozdíl mezi zásadami polednové (čili v jeho chápání kontrarevoluční) politiky a československým pojetím perestrojky: spočíval prý v posílení a rozvíjení předností socialismu, v posilování moci pracujícího lidu a jeho politických i sociálních jistot a mezinárodního „postavení našeho socialistického státu“. V témže projevu hovořil Gustáv Husák o vědeckotechnickém rozvoji zemí jako „Japonsko, NSR, USA a další“. Z úst nejvyššího představitele tak zaznívalo nepřímé vyřčené doznání o zaostávání ČSSR, pro většinu obyvatel nijak překvapivé; ačkoliv hospodářská realita se v plné síle a se všemi negativními důsledky projevila až po roce 1989.

Plně zestátněné československé hospodářství představovalo i mezi státy střední Evropy určitou výjimku, vždyť i v Polské lidové republice a Maďarské lidové republice zůstal zachován podíl soukromého vlastnictví – v zemědělství, respektive v maloobchodu. Centrálně řízená ekonomika kdysi průmyslově vyspělého státu, jehož vláda před hospodářskými potřebami a ukazateli upřednostňovala politické a ideologické cíle, stejně jako vazalské spojení se Sovětským svazem, zaostávala a ztrácela konkurenceschopnost, což zatěžovalo jak státní rozpočet, tak následně i plánování centrálně řízeného státu. Ve druhé polovině šedesátých let podíl konkurenceschopných výrobků, které dokázal vyprodukovat zestátněný průmysl ČSSR, činil cca 12 % z celkového objemu výroby, o desetiletí později tento podíl klesl na 2 %, což se projevilo i na hodnocení průmyslové vyspělosti státu. Podle mezinárodně srovnatelných parametrů Československo koncem osmdesátých let kleslo do čtvrté až páté desítky, přičemž meziválečné Československo vykazovalo daleko lepší umístění v první dvacítkě nejrozvinutějších ekonomik.

Statisticky sice ekonomika a tím i životní úroveň obyvatelstva stabilně rostly, ovšem okolní svět, zejména ten euroatlantický, dosahoval rychlejšího růstu. Měřeno kupní silou: obyvatelstvo Československa vykazovalo na počátku padesátých a na konci osmdesátých let 20. století 45 procent kupní úrovně obyvatelstva severoamerického. Na sklonku třicátých let to představovalo 55 procent, přičemž stejný výhled očekávali členové plánovacích komisí na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, po ropné krizi ovšem následovala vlastně již nepřekonaná stagnace. Zaostávání za nejvyspělejšími ekonomikami Evropy se odhadovalo na ne méně než dvě dekády. Navíc v celkovém



Snímek z 28. listopadu 1989 z jednání Ladislava Adamce, předsedy Federální vlády ČSSR, se zástupci Občanského fóra v čele s Václavem Havlem připomíná dobovou absurditu: 21. listopadu odmítla federální vláda Adamcův návrh označit zásah na Národní třídě za neadekvátní a žádat jeho vyšetření. Adamec přijal zástupce Občanského fóra, nejprve ale odmítal jednat s Havlem. V pozadí záběru se usmívají Michael Kocáb s Michalem Horáčkem z iniciativy Most. Od léta 1989 navazovali jednání s umírněnými představiteli komunistické moci, jmenovitě s Adamcem, a zástupci nezávislých sdružení. Adamec se ovšem ještě 19. listopadu vyslovil k těmto jednáním zdrženlivě. Foto: Libor Hajský/ČTK

objemu klesající produktivita práce (z ročního růstu 4,3 % dosaženého v sedmdesátých letech poklesla v letech osmdesátých na 1,3 %) znemožňovala zvrácení stávajícího trendu. Produktivita práce ve vyspělých evropských ekonomikách byla navíc o takřka 50 % vyšší. Průmyslová výroba oficiálně vykazující dvouprocentní navýšení při skryté inflaci v posledním pětiletí ČSSR stagnovala, ačkoli byla centrálně plánována a řízena. Snížený růst národního důchodu Československa neznamenal při započtení téže inflace nic jiného než tutéž stagnaci, projevující se v reálném poklesu příjmů a tím i životní úrovně. Pamětníci si jistě vzpomenou na jedno z dobových terminologických sousloví „nerovnováha mezi poptávkou a nabídkou“, jíž využívali lidé pohybující se v takzvané stínové ekonomice. Ta v plánovaném a centrálně řízeném hospodářství teoreticky neexistovala, avšak reálně se podíl šedé ekonomiky na tehdejší HDP odhaduje až na 6 %.

Růst životní úrovně souvisí jak s reálným zvyšováním průměrné mzdy (v prvé normalizační dekádě průměrná mzda reálně ročně vzrostla o 2,1 %, v následujícím desetiletí ale pouze o nezaznamatelných 0,6 %), tak s investicemi do zdravotnictví a vzdělání. Těch se ovšem nedostávalo, především vinou zdrojové náročnosti československé ekonomiky. Spolu s nedostatečnou akumulací kapitálu zapříčinila nedostatek zdrojů na investice do celkové modernizace, což vedlo nejen k již zmiňované stagnaci, nýbrž i ke zhoršování životního prostředí. Vedle stagnace hospodářství a tím i životní úrovně navíc Československo zaznamenalo i nezvyšující se střední délku života; na rozdíl od západní Evropy, kde v letech 1970 až 1990 vykazovala doba dožití u mužů až čtyřikrát a u žen až dvakrát vyšší nárůst. V Československou muži umírali v průměru o pět a ženy o tři roky dříve než lidé žijící za železnou oponou. Pokud jde o nedostatečné investice do vzdělání, v Československu v posledním roce komunistického režimu studovalo z 10 000 obyvatel 119 osob, naproti tomu v Belgii 260, Dánsku 247, ve Finsku 313, ve Francii 284, v SRN 284, v Nizozemsku 282, v Rakousku 264, Švédsku 219, v USA 560, v Japonsku 218... přičemž i v SSSR tento poměr vykazoval lepší hodnotu, jakkoliv nižší než v západní Evropě (185/10 000).

Československá ekonomika, závislá na surovinových zdrojích dodávaných zejména Sovětským svazem a na odběratelsko-dodavatelských vztazích zemí RVHP, ztratila schopnost konkurence na západních trzích a politická a ekonomická krize východního bloku zapříčinila postupné hroucení tohoto již tak neperspektivního odbytiště. V důsledku rozkladu východního bloku a jeho hospodářské soustavy se československé hospodářství v průběhu let 1988 a 1989 dostalo na samý práh kolapsu. Ekonomové a někteří vládní činitelé, jmenujme za všechny Lubomíra Štrougala, si již v polovině osmdesátých let uvědomovali, že bude nutné socialistické hospodářství reformovat. K tomuto poznání postupně dospěli i někteří nejvyšší funkcionáři ÚV KSČ, ovšem natolik pozdě, že stagnace přerostla v celospolečenskou krizi, při níž se naplno projevil systémové obtíže. Započít s jakoukoliv hospodářskou reformou nebylo za stávajícího stavu prakticky možné.

Více než osmičkový rok

Nadcházející rok 1989 tak nepřinášel obyvatelům Československa vesměs žádné nadějné vyhlídky. I proto, že v něm pro většinu obyvatel chyběla ona důležitá politicky či společensky stimulující výročí. K polovině ledna se ale vázala připomínka upálení Jana Palacha, jehož čin před dvaceti lety vyvolal v Československu nejen zděšení, ale i trýznivou sebereflexi, která se však nejpozději po brutálním potlačení demonstrací v srpnu 1969 změnila v apatii. Připomeňme, že při prvním výročí okupace demonstrovaly v ulicích Prahy a dalších měst desítky tisíc lidí. Vyjádřili tak spontánní protest proti okupaci, defetistickému postoji vrcholných představitelů KSČ a vlády a proti počátečním projevům normalizace. Vláda na příkaz nejvyšších stranických orgánů soustředila k potlačení těchto demonstrací nejen policejní složky, které před zásahem absolvovaly výcvik a ideologické školení, ale také silné vojenské jednotky včetně těžké vojenské techniky. K posílení zásahových útvarů VB vláda nakoupila obušky a slzné granáty s vrhači v „bratrském“ Polsku, jehož strana a vláda získala nemalé zkušenosti s potlačováním občanského odporu už v Poznani v roce 1956.

Největší počet lidí zaplnil ulice Prahy, Brna a Liberce (kde si připomínali devět mrtvých a pětáctýřicet zraněných z prvního dne okupace 21. srpna 1968). Právě v těchto městech velení bezpečnostních složek povolalo proti demonstrantům jednotky vyzbrojené vojenskou technikou, přičemž v hlavním městě nasadilo 88 pásových vozidel a obrněných transportérů. Brutální zásah si vyžádal sedm mrtvých a stovky, možná i tisíce zraněných. Přes tři a půl tisíce osob bylo předvedeno na stanice Veřejné bezpečnosti (VB), 2414 z nich bylo zadrženo či vzato do vazby. Při pohledu na dobové archivní záběry se nelze ubránit příměru: ulice jmenovaných měst s barikádami v některých čtvrtích připomínaly spíše jaro 1945 (ovšem bez tehdejších nadějí) než pozdní léto roku 1969.

Vraťme se však k lednu 1989. Na jeho počátku vydala Charta 77 dokument č. 2/89. Informovala v něm o úmrtí sedmatřicetiletého zemědělského inženýra Josefa Babjaka, jehož vůz se v poledne 22. prosince 1988 v důsledku smyku dostal doprostřed vozovky. Hlídka VB Babjaka násilím a za neustálého bití přinutila nastoupit do bílo-žlutého auta. „Josef Babjak se vrátil domů asi v půl páté, zbit, tělo plné modřin, levou ruku úplně zčernalou. Byl silně otřesen a své ženě řekl, že si nedovede představit, jak strašně ho bili. Vozili ho po různých místech a neustále ho tloukli. Byli dokonce v nějakém domě, kde bití pokračovalo. Mláčení přestalo, až když Josef Babjak příslušníkům pohrozil, že pohmožděniny ukáže lékařům.“ Druhý den ing. Babjak v Nacině Vsi náhle zkolaboval. „Jeho přítel, Vladimír Haluška, jej naložil do automobilu a odvezl do michalovské nemocnice.“ Oživovací pokusy, prováděné primářem MUDr. Ladislavem Mrugem, selhaly. Patolog primář dr. Ladislav Boďko v pitevním protokolu stanovil diagnózu: krvácení do žaludku, krvácení do střev, do pravé ledviny, selhání srdce na základě nedokrvení.

Mluvčí Charty 77 Tomáš Hradílek, Dana Němcová a Saša Vondra vyzvali příslušné orgány k důsledné kontrole a zabránění „všem projevům policejní zvůle“.

Násilí spáchané na Josefu Babjakovi, jehož smrt zapříčinila policejní brutalita, jako by předznamenávalo události Palachova týdne. Předcházel jim článek *Bylo to hazardérství*, v němž se k činu Jana Palacha po dvaceti letech vyjádřili redaktoři *Rudého práva* a který uváděl dezinformaci, že Palach svůj čin vykonal pod nátlakem politických provokatérů. Zároveň byly v textu obviněny osoby z „tzv. řad disidentů“ z iniciování dalších živých pochodů. *Rudé právo* tak reagovalo na anonymní dopis, jehož autor vyjadřoval úmysl upálit se, přestože jak Dana Němcová, tak i Václav Havel vyjádřili s tímto záměrem nesouhlas a také domněnku, že by mohlo jít o provokaci. Opoziční skupiny měly v úmyslu 15. ledna 1989 položením květin a zamyšlením Vlasty Chramostové na Václavském náměstí připomenout čin a odkaz Jana Palacha. Pietní akce, jejíž dopad by se patrně omezil na samé centrum Prahy, však přerostla ve spontánní demonstraci. Vyvolal je brutální zásah bezpečnostních složek, které nerozlišovaly mezi účastníky piety, přihlížejícími a kolemjdoucími chodci. Účastníky protestů z předchozího roku překvapilo nasazení Lidových milicí (LM) a rozsah užití techniky, včetně obrněných transportérů a vozů s vodními děly. Bezpečnostní složky rozháněly přítomné demonstranty s větší brutalitou, než jakou užily například 28. října 1988, navíc bez předchozích výzev a výstrah. Zvláště nebezpečně najížděly vozy VB do hloučků shromážděných lidí, a to i v úzkých uličkách pražského Starého Města. Pohotovostní jednotky nevytlačovaly demonstranty krokem jako při předchozích zásazích, nýbrž poklusem těžkooděnců chráněných přílbami a vyzbrojených dlouhými zásahovými obuškami, kteří se snažili atakovat ustupující osoby. Vědomě tak zvyšovali riziko střetů a zranění, k nimž docházelo, jak o tom svědčil průjezd sanitních vozů.

Sdělovací prostředky svorně informovaly mimopražskou veřejnost o provokatérech, o pěkné podívané na zasahující příslušníky VB a LM či o tom, jak prchající mladí lidé srážejí na zem postarší spoluobčany. Realita však takovému odlehčenému popisu neodpovídala. K nejbrutálnějším zákrokům docházelo 19. ledna. Cílem těchto zásahů nebylo rozehnání demonstrujících, nýbrž jejich zastrašení – tomu odpovídalo programové bití obklíčovaných osob a jiné surové zacházení. *Rudé právo* o den později oprášilo politickými procesy zprofanovanou sentenci „Republiku si rozvracet nedáme“. V textu s tímto titulkem pak autor v rozporu s právě prožitou zkušeností tisíců obyvatel uvedl: „Naše socialistická společnost, náš politický systém vytváří velký prostor pro široké demokratické uplatňování pluralismu zájmů a názorů všech sociálních vrstev i zájmových a politických skupin pracujících občanů [...]“.

Velení zasahujících jednotek, primárně však nejvyšší funkcionáři strany nerefletovali skutečnost, že představitelé československé delegace podepsali právě 15. ledna závěrečný dokument vídeňské následné schůzky Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), obsahující konkrétní odkazy na lidská práva a jejich dodržování. Informace o něm v *Rudém právu* akcentovaly spíše bezpečnostní a ekonomické aspekty ujednání. Právě s odkazem na závěrečný dokument a dodržování lidských svobod apeloval na předsedu federální vlády Ladislava Adamce i kardinál František Tomášek („přišel čas, aby skončilo období nerovnoprávnosti“). Neméně důležitá však byla bezprostřední odezva na státně-policejní brutalitu a na zatčení Václava Havla a dalších, a to nejen ze strany lidí

účastnících se těchto demonstrací a jejich blízkých a sympatizantů. Na ÚV KSČ docházely dopisy straníků, kteří sice podporovali linii strany, odsuzovali však nepřiměřenost zásahu. Ten, jak už jsme uvedli, neměl demonstrující pouze rozehnat, nýbrž je zastrašit – i proto tedy byly v lednu 1989 nasazeny síly v největším měřítku od srpna 1969.

Zatčený, obžalovaný a následně před soudem stojící Václav Havel před soudkyní JUDr. Helenou Hlavatou 21. února 1989 vyjádřil svůj údiv. Zpovzdáli prý sledoval neadekvátní zákrok, jehož prostřednictvím právě zasahující vytvářeli z chodců protestující občany. „Nejednou jsem již řekl, že trvalá neúcta k pokojným projevům veřejného mínění může nakonec vyvolat jen stále viditelnější a důraznější protesty společnosti.“ A jak zaznamenává protokol z přelíčení: tehdy si uvědomil, že situace je vážnější, než si on sám myslel. Netušil patrně, že právě koncem ledna se v Československu začíná rodit občanská společnost, která bude žádat více než rozhovory s mocí o ekologii, tak jak tomu bylo na severu Čech a na Ostravsku, popřípadě o svobodě náboženského vyznání. Nezávisle na sobě vznikaly petiční akce, jejichž autoři a signatáři žádali nejen propuštění zatčených, mezi nimi Václava Havla, ale i dialog o budoucnosti země. Nikoliv náhodu oslovovali předsedu vlády ČSSR Ladislava Adamce – po Štrougalově nuceném odchodu z funkcí byl patrně jediný, komu nemalá část veřejnosti mohla ještě věřit reformní potenciál. Možná i proto, že stál na faktickém okraji mocenského spektra.

Například už 26. ledna vznikl text *Iniciativa kulturních pracovníků*, adresovaný předsedovi vlády ČSSR. Jeho prostřednictvím signatáři vyzvali československé úřady nejen k dialogu s rodící se občanskou společností, ale i k pravdivému informování veřejnosti a k propuštění neprávem zadržovaných osob, jmenovitě pak Václava Havla; odsouzeného 21. února Obvodním soudem pro Prahu 3, jenž ho uznal vinným z trestných činů podněcování a ztěžování výkonu pravomoci veřejného činitele, k devíti měsícům vězení. Po odvolání mu byl trest v březnu snížen o jeden měsíc. Jeho odsouzení vyvolalo pro režim nežádoucí pozornost. Již předtím začali lidé podepisovat *Petici československých občanů k událostem z 15.–21. ledna 1989*, v níž žádali zastavení propagandistické kampaně ve sdělovacích prostředcích. Právě ona nejlépe ukazovala přístup vrcholných komunistických představitelů k řešení problémů. Snad i proto k 31. lednu petici podepsalo na 2100 osob, v polovině února už měla 3367 signatářů a 30. dubna 5066 podpisů.

Režim překvapoval nejen počet těchto petic, ale i jejich ohlas. Toho po svém podmíněném propuštění, o němž rozhodl 17. května Obvodní soud pro Prahu 4, využil Václav Havel, neboť si uvědomil měnící se nálady ve společnosti. Ostatně žádost o Havlovo podmíněné propuštění podpořilo 3385 signatářů. Nyní bylo třeba využít rodícího se zájmu obyvatel o věci veřejné. Proto spolu se Stanislavem Devátým, Alexandrem Vondrou a Jiřím Křížanem sestavil Havel petici *Několik vět*, jejíž význam tkvěl v primárně nepolitickém obsahu formulovaném v těchto požadavcích: propustit politické vězně; přestat omezovat svobodu shromažďovací; nekriminalizovat a nepronásledovat různé nezávislé iniciativy, jež se měly stát přirozenou a legitimní součástí veřejného života, přičemž nadále neměly být kladeny překážky vzniku nových občanských hnutí, včetně nezávislých odborů, svazů a spolků;

sdělovací prostředky i veškerá kulturní činnost neměly podléhat politické manipulaci, předběžné ani následné skryté cenzuře, výměna názorů měla probíhat otevřeně a svobodně, mělo dojít k legalizaci sdělovacích prostředků působících nezávisle na oficiálních strukturách; měly být respektovány oprávněné požadavky všech věřících občanů; všechny chystané a uskutečňované projekty, které natrvalo měnily životní prostředí a předurčovaly tak život budoucích generací, měly být neodkladně předloženy k všestrannému posouzení odborníkům a veřejnosti; měla být zahájena svobodná diskuse nejen o padesátých letech, ale i o Pražském jaru, invazi pěti států Varšavské smlouvy a následné normalizaci.

I to však představovalo v oné době pro režim příliš. Pokusil se kromě trestně právních postihů rozvinout proti petici kampaň ne nepodobnou antichartě. Lidé však již nechtěli podepisovat bílé šeky bez toho, aby věděli, co odsuzují. Navíc obsah *Několika vět* znali z vysílání nerušených relací Rádía Svobodná Evropa a Hlasu Ameriky, stejně jako ohlas vyvolaný jejich podepisováním, o čemž se obyvatelé Československa dovídali z dobře slyšitelných relací zahraničního rozhlasu poté, co rušičky v Československu „po 36 letech utichly dne 16. prosince 1988 v 16:00 hodin“.

Vyznění *Několika vět* bylo prosté – signatáři nežádali nic, co by bylo v rozporu se smyslem perestrojky a demokratizace, tedy toho, o co údajně usilovali náhle se reformující českoslovenští neostaliniisté ve vedení ÚV KSČ, uvedení k moci normalizací. Jednalo se však slovy herce Miloše Kopeckého o „staré známé truchlivé postavy, pohotově připravené se stejně rozhořelými zraky a stejným patosem, se kterými stačily tolik dobrých věcí pokazit, hlásat nové pojetí a tvářit se, že stačí novým požadavkům“. Nestačily, jak mimo jiné ukázal i nepřipravený, naivní a vlastně tragický projev Milouše Jakeše na Červeném Hrádku v Plzni.

Toto Jakešovo vystoupení v průběhu času překrylo jeho výhrůžky, jež si může připomenout každý, kdo se začte do textu *Počítáme se všemi poctivými lidmi*, otištěného v *Rudém právu* 11. února 1989, nebo demonstrace mocenské síly, jíž vedení KSČ stále ještě disponovalo, realizované například shromážděním zástupců LM v Praze nikoliv náhodou počátkem srpna. Nutno též dodat, že předsednictvo ÚV KSČ informovalo již v únoru nižší stranické struktury o tom, koho a jakými prostředky je třeba zastrašit. V přehledovém interním sdělení uvádělo aktivity přibližně 20 „nelegálních skupin“ v Československu, reprezentujících podle podhodnoceného odhadu asi 500 „aktivních exponentů“, kolem nichž se shromažďuje údajně až 5 tisíc „sympatizantů“. K jejich oslabení se ÚV rozhodl použít primárně politické a administrativní prostředky (sic!), v případě potřeby však počítal s represivními opatřeními. Zvláště v dobách státních svátků a politicky ožehavých výročí...

Před třiceti lety se v polovině roku 1989 zdálo, že se rozhoduje o tom, kam se bude ubírat další vývoj v Československu. Blížící se výročí srpna 1968, respektive 1969, vnímal komunistický režim jako měření vlastních sil (a také všeobecné lidové podpory, jíž se, jak předpokládal, těšil) s rodící se občanskou společností aktivizovanou disi-



Momentka ze zasedání ÚV KSČ, kdy stranická nomenklatura vyhověla ne zcela dobrovolné Husákově „žádosti“ o uvolnění z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ. Jeho nástupce Milouš Jakeš přesně vystihoval tvář stagnačního komunistického režimu a na úkoly perestrojky nestačil. Systémové problémy dokládaly nereformovatelnost pozdního socialismu, životaschopnost států socialistické soustavy se bez mocenské a surovinové podpory Sovětského svazu ukázala jako iluzorní. Foto: ČTK

dentskými skupinami. Na samý počátek srpna proto připravil zmíněné celoměstské shromáždění vedoucích funkcionářů Lidových milicí a Sboru národní bezpečnosti (SNB). Stoupající „hvězda“ mocenského ústředí, vedoucí tajemník městského výboru KSČ v Praze Miroslav Štěpán, jehož aspirace na nejvyšší stranické funkce byly veřejným tajemstvím, hodnotil před uniformovanými posluchači *Několik vět* jako pamflet protipřestavbového a kontrarevolučního programu. Ujistil přítomné o tom, že k ochraně veřejného pořádku se počítá s nasazením příslušníků LM a SNB a v případě nutnosti i s jednotkami Československé lidové armády (ČSLA). StB již od července zvýšila sledování nezávislých iniciativ. Opakovaně zadržovala a vyslýchala Václava Havla a další disidenty. Nic nenasvědčovalo tomu, co se odehraje v listopadu. Bylo však již zřejmé, že stranické špičky nemohou připustit to, o čem se od nástupu Gorbačova diskutovalo a co se údajně i připravovalo – spuštění ekonomických reforem. Proč? Ekonomické ukazatele projednávané v letních měsících na ÚV KSČ dokládaly fatální stav hospodářství. Vláda ani kdokoli jiný neměl k dispozici vnitřní zdroje k uskutečnění hospodářských reforem a bez nich vedení strany a státu nenacházelo odvahu ani k mírným reformám politickým. Zůstalo tedy věrné jediné možné perspektivě – zachovat společnost v nehybné strnulosti pozdní normalizace.

Zastrašovací shromáždění LM vnášelo do již tak zjitřené situace neklid. Roli moderátora diskuse mezi mocí a těmi, kdo ponenáhlu nacházeli odvahu vést s ní „dialog“, se pokusil převzít kardinál Tomášek. V druhém roce vyhlášeného desetiletí duchovní obrody národa tak již poněkolikáté zazněl hlas církve, hlas v předchozích dekadách opomíjený, díky postojům arcibiskupa pražského a primase českého v posledních letech komunistického režimu ale čím dál tím více slyšitelný. Stranické špičky však na tuto iniciativu reagovaly s blahosklonnou přezíravostí. Nastávajícím výročím okupace se neznepokojovaly. Nejednotná opozice, roztržštěná do vícera skupin a hnutí, se zdála být lednovým zásahem zastrašena. Představitelé a mluvčí Charty 77 (později také osobně Václav Havel ve vysílání Svobodné Evropy), Nezávislého mírového sdružení, Společenství přátel USA, Českých dětí, Polsko-československé solidarity a Mírového klubu Johna Lennona vyjádřili ve společném prohlášení obavy z dalších brutálních zásahů bezpečnostních složek v případě masových protestních demonstrací, očekávaných 21. srpna. Vyzvali, aby si lidé výročí připomněli poklidným způsobem: bojkotem městské hromadné dopravy a korzováním v centrech měst. Někteří členové jmenovaných skupin a iniciativ toto prohlášení považovali za zbytečně defetistické, aniž by ovšem chtěli vyzývat k násilné konfrontaci s mocí. Ta se chystala na možný střet pokračující přípravou bezpečnostních sil. Počítala s aktivním postupem proti všem účastníkům vzpomínkových akcí, ať již na pokojných pochodech, či aktivně demonstrujících. Podcenila však měnící se situaci v Polsku a Maďarsku, kde srpnové výročí vedlo k přehodnocení názorů na okupaci. Poslanci obou komor polského parlamentu a představitelé maďarské vládnoucí strany nezávisle na sobě odsoudili podíl vlastních zemí na okupaci i samotný princip intervence. Předsednictvo ÚV KSČ označilo jejich prohlášení za nepřipustné vměšování do vnitřních záležitostí země a zdůraznilo neměnnost vlastního postoje k Pražskému jaru a následnému vývoji v Československu.

21. srpen 1989 a klidný podzim před sesuvem

Jako u předchozích demonstrací se i v pondělní podvečer 21. srpna 1989 shromažďovali lidé v symbolickém centru Prahy, u pomníku sv. Václava a v prostoru stejnojmenného náměstí a přiléhající pěší zóny. K tisícům demonstrujících se připojili občané z Maďarska, Polska a Itálie, stejně jako z obou států doposud rozděleného Německa. Právě vývoj v zemích „lidových demokracií“, v nichž se moc vládnoucích stran chýlila ke konci, povzbuzoval přítomné k naději na změny v Československu a v NDR. Uniformovaní příslušníci VB a v civilu zasahující StB průběžně zakročovali proti lidem, kteří si poklidně připomínali okupaci Československa položením květin a zpěvem hymny, případně pískotem a voláním hanba či hesel jako „Ať žije svoboda“ či „Rusové domů“. Zpráva federálního ministerstva vnitra určená ÚV KSČ odhadovala, že do pražských ulic vyšlo na jeden a půl tisíce lidí, z nichž 990 policejní složky zkontrolovaly, 161 osob včetně 56 cizinců zadržely. V rámci „preventivních“ opatření byla omezena svoboda pohybu 1200 osob. Více než půl tisícovce lidí nebyl povolen vstup do země. Zdálo se, že mocenská pozice KSČ je stabilizovaná. Poklidný průběh srpnového výročí jako by potvrzoval předpoklady o tom, že tvrdá a zastrašující bezpečnostní opatření z Palachova týdne omezila vliv opozičních skupin. Předsednictvo ÚV KSČ zároveň kvitovalo došlé rezoluce, vyjadřující podporu vedení strany a státu a naopak odsuzující petici *Několik vět*.

Se stejným hodnocením situace v ČSSR seznámili představitelé vlády a StB (ministr vnitra F. Kíncl a jeho náměstek A. Lorenc) sovětské kolegy na jednání v Moskvě, uskutečněném koncem srpna. Slabost opozice se podle nich projevovala absencí podpory ze strany „dělnické a „rolnické třídy“. Silnější postavení měla opozice údajně pouze v Praze. Prezentovali tak stabilitu Československa (tou se v té době mohla vykázat toliko politická reprezentace Rumunska a NDR) oproti poměrům v Polsku a Maďarsku. Milouš Jakeš krátce nato v dopise Michailu Gorbačovovi navrhl zahájit vícestranná jednání o situaci v těchto zemích. Gorbačov s návrhem vyjádřil souhlas. Přesto si nejvyšší představitelé uvědomovali ambivalentnost Gorbačovova postoje, jeho omezenou schopnost – nepřímo i ochotu – situaci řešit. Zvláště když i v Sovětském svazu padlo tabu jednotného výkladu srpnové okupace poté, co redakce moskevských *Izvestij* v polovině září otiskla dopis Jiřího Hájka, Jiřího Hanzelky a Jiřího Slámy k události 21. srpna 1968 v Československu. Jeho publikace ovšem neznamenal počátek reflexe velmocenského chování Sovětského svazu, a to ani v tamních disidentských a intelektuálních kruzích, jejichž až nekritické pochopení pro vůdčí postavení vlastní země a jejích sfér vlivu tolik překvapovalo Čechy a Slováky, kteří se s nimi o tom snažili vést diskusi.

V Československu se veřejnost v tento čas bavila tajně pořízeným záznamem již zmíněného Jakešova vystoupení před funkcionáři Západočeského kraje na Červeném Hrádku. V nepřipraveném, vlastně spíš tragicky naivním nežli komickém vystoupení, proneseném v místním kulturním domě, mimo jiné hanlivě ironizujícím způsobem zmínil signatářku petice *Několik vět* Hanu Zagorovou. Nezládnutý, pouze pro přítomné spolustraníky určený projev, odhalil Jakeše jako politika, jenž není na úrovni doby. Přitom právě v těchto dnech generální tajemník KSČ

apeloval na řadové členy strany a všechny zodpovědné funkcionáře, aby „aktivizovali“ stranu a usilovali o její „jednotu a akceschopnost“. Varoval před opozičními silami, které podle jeho slov ztěžovaly přestavbu, ekonomickou reformu a „demokratizaci všech sfér života společnosti“. KSČ měla těmto silám čelit vlastní celospolečenskou aktivitou. Jakeš varoval též před kolísáním a váháním jednotlivců špatně rozlišujících mezi přestavbovou politikou strany a nerealistickými požadavky opozice. Projev sestavený z dobových frází se ale míjel s pocity a postoji řadových členů a nižších funkcionářů KSČ, u nichž převažovala pasivita a trpné očekávání věcí příštích. Nezúčastněnému pozorovateli se sice tyto dny a týdny, v nichž se konaly stranické schůze, mohly jevit jako doba zvýšené aktivity a dokonce akceschopnosti vedení KSČ, ve společnosti však převládal pocit rezignace a frustrace. O odtrženosti špiček mocenského centra od reality svědčí diskuse o nové ústavě, v níž měla být nadále zakotvena vedoucí úloha strany, přičemž interní debata se vedla o tom, jak tuto „společenskou nevyhnutelnost“ prohloubit (a to i v nově připravovaných stanovách strany).

V relativně klidném pozdním létě roku 1989 vycházela najevo pro stárnoucí mocenskou garnituru nepříjemná skutečnost: jednota zemí „socialistické soustavy“ se zhroutila, a co více, rozkol mezi jednotlivými národními komunistickými stranami byl větší, než se původně předpokládalo, jak ostatně potvrdila i schůzka těchto stran v bulharském přímořském letovisku Varna. Tento nepříjemný stav – zahraničněpolitická krize mezi bývalými ideovými soupeřnými – patrně zakrýval některým členům předsednictva ÚV KSČ vlastní vnitrostranické rozpory a tenze: rozdílné postoje k perestrojce či mocenské ambice mladších tajemníků. Navenek deklarovaná jednota československého vedení měla rovněž své limity. A osamělý pán na Pražském hradě ve funkci prezidenta pouze rezignovaně přihlížel rozpadu východního bloku a čím dál tím zřetelnější krizi v Československu... Ta se až symbolicky projevila již v předchozím roce, kdy se v letních měsících stal naprosto nedostatkovým zbožím toaletní papír a další hygienické potřeby.

Na říjnovém zasedání předsednictva ÚV KSČ tak mohl Gustáv Husák projevit pouze své obavy: „Vy nevidíte, že kolem nás to všetko ide do hajzlu? Robte niečo!“ Ani on, který ještě jako generální tajemník hrál ve vedení strany roli hegemonu, však nedokázal více. Vedoucí představitelé strany s ústavně zakotvenou vedoucí úlohou ve společnosti již nebyli schopni ničeho jiného než s nelibostí pozorovat a komentovat probíhající události. Jistě i proto, že v předgorbačovovské éře se od nich neočekávala žádná mezinárodní, ale v podstatě ani vnitrostátní iniciativa. Přesto se někteří pokoušeli vnést do této situace nové impulzy. Jedna z uvažovaných alternativ spočívala v možné výměně na postu generálního tajemníka – Milouše Jakeše měl nahradit Miroslav Štěpán a prvně jmenovanému mělo tento mocenský úkrok vynahradit zvolení prezidentem republiky! Počítalo se s tím kvůli blížícímu se konci funkčního období Gustáva Husáka v roce 1990. Tato generační obměna však nerespektovala cosi, s čím její iniciátoři ani nepočítali (ostatně jako vždy předtím) – tedy veřejné mínění. Zaznamenali tito lidé na svých postech, že Štěpán, na jejich poměry mladý a pro ně i perspektivní kádr, patří nejen k nejméně oblíbeným členům mocenské věrchušky, zejména ale k těm nejvíce obávaným? Nebo o tom všem snad věděli a dokonce jim to imponovalo?

Obávaný byl Štěpán právem, jako člověk vyrostlý ve stranickém aparátu neváhal v jeho zájmu nařídít brutální zásahy proti protestujícím obyvatelům, které nepovažoval za více než trpné vykonavatele stranických, potažmo vládních rozhodnutí. Sám si budoval image rozhodného politika podporujícího přestavbu (patrně z nezbytí, neboť v tom spatřoval jedinou záruku budoucí kariéry) a zároveň nekompromisně potírajícího opozici. Z jeho úst ono rozhodné „Republiku si rozvracet nedáme!“ znělo výhružně a dryáčnický. K povaze vedoucího tajemníka pražského výboru KSČ a člena předsednictva strany dodejme ještě jedno: tento statný aparátčík hrubého chování projevovaného také vůči soudruhům později svými návštěvami atakoval i kardinála Tomáška, u něhož se bez skrupulí pokoušel nalézt podporu; jehož však před poznaným koncem kariéry považoval v lepším případě pouze za ideologického nepřítele. Druhá část plánu – zvolit Milouše Jakeše prezidentem republiky – by snad až donedávna sama o sobě nepotřebovala komentář.

Jen oni jdou

V závěru léta 1989 se v Československu odehrál jeden z velkých příběhů konce komunistického panství. Začal však již na počátku roku, když se skupinka několika osob z NDR uchýlila na pražskou ambasádu NSR. V polovině srpna už na velvyslanectví přicházely desítky, posléze stovky a tisíce lidí usilujících o vycestování z východoněmeckého „ráje“. Původně jejich cesta za západním snem vedla přes Maďarsko, na jehož hranicích s Rakouskem došlo již v květnu 1989 k odinstalování signalizačního zařízení v hraničním pásmu a pohraničníci je následně přestali střežit. Obyvatelé NDR využili tohoto benevolentního přístupu maďarských úřadů k odchodu ze země, mnozí z nich však uvázli v Budapešti na ambasádě. Jiní přicházeli se stejným úmyslem na západoněmecké velvyslanectví v Praze, jehož prostory brzy zaplnili, včetně přilehlé zahrady, v níž vyrostlo stanové městečko i s improvizovanou školkou. Situace se stala nejen z hlediska hygieny natolik kritickou, že západoněmecká vláda nařídila velvyslanectví 23. srpna pro veřejnost uzavřít, což zoufalí uprchlíci řešili přelézáním vysokého plotu. Diplomaté z NDR se pouze s malým úspěchem snažili své krajany přesvědčit k návratu. Místa těch, kteří se k němu přeci jen rozhodli, hned zaplnili noví cestovatelé za svobodou.

Řešení vyhrocené situace se hledalo až na mezinárodní úrovni, a to i za přispění v té době populárního a respektovaného sovětského ministra zahraničí Eduarda Ševardnadzeho. I díky němu 13. září ministr zahraničí Spolkové republiky Německo Hans-Dietrich Genscher na velvyslanectví v Praze sdělil uprchlíkům výsledek jednání: vláda ČSSR umožní přítomným průjezd do západního Německa. Pražané tak se smíšenými dojmy hleděli na přeplněné vagony, z jejichž oken se vykláněli rozesmátí východoněmečtí uprchlíci odjíždějící za vysněnou svobodou bez majetku a jistoty věcí budoucích. Po jejich odjezdu následoval další atak velvyslanectví, nová vlna uprchlíků byla ještě větší než předchozí. Počátkem října ambasádu zaplavilo na 5000 osob, další a další se tísnily v přilehlých ulicích a prostorách před plotem zahrady. Opuštěné vozy, zejména značky Trabant, zaplnily ulice stovčaté met-

ropole. Neúnosná situace si vyžádala řešení v podobě dalších odbavených vlaků do SRN. Úřady NDR se těmto pro ně ostudným projevům nedůvěry snažily předejít zavedením víz do Československa. Vzápětí byla ale víza opět zrušena, což vyvolalo další vlnu prchajících. Československé úřady následně již raději umožňovaly cestovat těmto lidem do vysněného cíle přímo, pokud se vykázáli aspoň osobními doklady. Berlínská zeď tak pozbyla svého smyslu, průchody v ní nakonec vláda NDR rozkázala odemknout a nebránila v jejich použití... Jistě i proto, že v čele vyliďňujícího se státu již nestál Erich Honecker. Politik, jenž na konci své kariéry sledoval, jak se oficiální oslavy čtyřiceti let NDR změnily v mohutné protirežimní demonstrace; jemuž generačně mladší a názorově vzdálený Gorbačov musel vysvětlit: „Kdo přichází pozdě, toho potrestá sám život.“ Honecker pozdě nepřicházel, přežil ale sám sebe a pozdě odešel do zapomnění. Nastával tak konec jedné ze smutných ér rozdělené Evropy. Ve třech vlácích odešlo přes doposavad nehybné, normalizační strnulé Československo na západ na 15 000 osob. Ovšem v téže době senát Okresního soudu v Táboře odsoudil k šestiměsíčnímu nepodmíněnému trestu osmnáctiletou Renatu Pánovou za to, že při prvomájovém průvodu (manifestaci) rozvinula transparent s nápisem: „Solidarizujeme s politickými vězni“.

Ještě jednou *Několik vět* a nebudeme hrát

Situaci v Československu charakterizovala strnulost. Nejednotná opozice se nedokázala dohodnout na dalším postupu ani na politickém či společenském programu. Předseda federální vlády Ladislav Adamec, jenž se vžíval do role československého Gorbačova, se snažil provádět cosi jako politickou iniciativu na mezinárodní i domácí úrovni. Autoři petice *Několik vět* sice mohli být spokojeni s přibližně třiceti sedmi tisíci podpisy, stěží se to ale dalo srovnat s tím, co se dělo za hranicemi Československa. Ano, lidé podepisující *Několik vět* se přestávali bát možných následků, ale většina obyvatelstva pociťovala strach či snad ještě hůř: vykazovala lhostejnost. Média připomínají slavné signatáře – zpěvačku Hanu Zagorovou, herečky Danielu Kolářovou a Tánu Fischerovou, herce Jaromíra Hanzlíka, Martina Stropnického, Jiřího Bartošku, Josefa Kemra, Zdeňka Svěráka či Ivana Trojana, akademického malíře Jana Baucha, režiséra Jiřího Menzela, Jiřího Suchého a další; nemálo populárních osobností však nedokázalo překročit stín anticharty... S hořkou nadsázkou vyslovil disident Jan Ruml obavu, aby se Československo nakonec nestalo svobodným bez přičinění vlastního obyvatelstva.

V průběhu podzimního zahraničního turné České filharmonie navštívil Václav Neumann, patrně neslavnější český dirigent té doby, ve vídeňském bytě manžele Medkovy. Ačkoliv byl členem strany, mluvil se zcela otevřeně o situaci v Československu. Oba exulanti ostatně věděli, že vždy srdečný a otevřený pan dirigent smýšlel naprosto nestranicky. Hovořili i o pronásledování iniciátorů a signatářů petice *Několik vět*. Ministerstvo vnitra, instruované předsednictvem ÚV KSČ, proti nim chystalo na podzim spustit novou mediální a trestní kampaň, jejíž vyznění by si nezdalo s antichartistickými výlevy z předchozího desetiletí. Rozhořčený Václav Neumann Ivana Medka

informoval, že pokud bude vyzván ke spolupráci, je rozhodnut vyhlásit bojkot Československé televize. Chápal tento akt jako osobní reakci na nespravedlnost, jíž se dopouštěly stranické a vládní orgány. Mediálně zkušený spolupracovník rozhlasové stanice Svobodná Evropa Medek Neumanna pobídl, aby nečekal, až bude osloven, a bojkot televize oznámil rovnou a veřejně. Následně šéfdirigentovo mediálně brizantní rozhodnutí zprostředkoval světovým médiím.

V plánech vedení České filharmonie a Československé televize představovala obapolná spolupráce zásadní položku, s důležitostí přímo úměrnou tehdejšímu vlivu masového média i významu této hudebně-kulturní instituce, spoluzakládané Antonínem Dvořákem. Filharmonici se o dirigentově občanském počínu dozvěděli v průběhu evropského turné a připojili se k jeho rozhodnutí. Navíc bojkot rozšířili na Československý rozhlas. Zní až neuvěřitelně, že již o pár hodin později ověřovala pravdivost informace o tomto rozhodnutí BBC. Československé sdělovací prostředky ovšem o bojkotu neinformovaly, psaly pouze o triumfu české hudby na zahraničním turné. Úspěch také neuchránil filharmoniky před naléhavým přemlouváním, aby svolili alespoň k jednomu natáčení s Československou televizí či k přímému rozhlasovému přenosu. To však stejně jako Václav Neumann, pozvaný v dané věci na ministerstvo kultury, odmítl.

Člen sekretariátu ÚV KSČ Jan Fojtík se z pozice kulturtrégra, přesněji vedoucího odboru kultury ÚV KSČ, pohoršoval nad nevděčností filharmoniků: „No dobrá, chtějí novou koncertní síň? Dostanou hovno!“ Narážel tak na skutečnost, že Rudolfinum, pojmenované v té době Dům umělců, procházelo rekonstrukcí. A připomeňme zde ještě dvojí skutečnost, vážící se k domněle nevděčným hráčům. Česká filharmonie představovala pro komunistický režim a jeho upadající hospodářství stálý a jistý zdroj deviz, neboť její členové si ve svém umění uchovali nejen uměleckou konkurenceschopnost. Navíc podle pamětníků nebylo vyloučeno „zrušení“ filharmonie formou jejího personálního přeobsazení, na jehož důsledky by patně nikdo z odpovědných nebral ohled. To vše probíhalo v zemi, kde Ladislav Adamec přislíbil prověření věci zdánlivě nemožné – vyprodávání kulturních památek do zahraničí za účelem získání deviz, k němuž v případě judaik v šedesátých letech skutečně došlo.

Výsostné občanské gesto členů České filharmonie souznělo s událostí, jež se odehrála ve více než tisíc tři sta kilometrech vzdáleném Věčném městě. V Římě za účasti několika desítek tisíc věřících, z toho podle odhadů 7000 až 10 000 českých a slovenských poutníků, jimž československé úřady umožnily spolu s jejich duchovními vycestovat, byla ve svatopeterské katedrále za přítomnosti papeže Jana Pavla II. kanonizována svatá Anežka Česká. Nejenom v dómu shromáždění věřící, ale i lidé sledující v neděli 12. listopadu v přímém vysílání Československé televize její svatořečení, slyšeli z papežových úst česky vyslovené věty, v nichž nacházeli duchovní posilu. Jak je vnímali oficiální představitelé československého státu účastníci se slavnostní bohoslužby? I oni museli zaznamenat papežův výrok: „Anežka pomůže Čechům v boji proti nesvobodě.“

O pouhé tři dny později mladí lidé sdružení ve Shromáždění studentů Divadelní akademie múzických umění v Praze zrušili monopol místní fakultní organizace Socialistického svazu mládeže, neboť přestala důstojně a smysluplně reprezentovat jejich zájmy. Zároveň s tímto pro režim drze nepřijatelným občanským aktem vyslovili, aniž by tak hleděli pouze na zajištění vlastní budoucnosti, požadavek odvážnější: zrušit v ústavě zakotvenou vedoucí úlohu KSČ ve společnosti – strany, jež sama sebe v nejvyšším zákoně země charakterizovala jako „dobrovolný bojový svazek neaktivnějších a neuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence“. Když pak následující den, 16. listopadu, v Bratislavě předstoupili vysokoškolští studenti před budovu ministerstva školství SSR s požadavkem zahájit dialog o problémech školství, muselo být představitelům moci a vlády zřejmé, že právě mladí lidé, jejichž zájmy se režim zaštiťoval, přestávají být jednou z jeho opor.

V Teplicích, Mostě, Děčíně, Litvínově i dalších severočeských městech, jejichž ovzduší zamořoval smog a další nečistoty z místních továren a dolů, protestovali obyvatelé proti katastrofálnímu stavu životního prostředí, jehož devastace v koutu republiky, který býval označován jako vřed Evropy, nabyla hrozivých rozměrů – stejně jako nemocnost a úmrtnost zde žijících lidí. Spontánně propukající demonstrace, iniciované informačními letáky o důsledcích ekologické kalamity a také podzimní inverzí a následným překročením limitů škodlivých látek v ovzduší, znepokojily zdejší funkcionáře KSČ natolik, že přislíbili o těchto problémech zahájit otevřený dialog. Uvědomovali si totiž legitimnost protestu (nevázaného na „nelegální“ struktury z centra, z Prahy), jeho ekologickou podstatu a zároveň vlastní přehmaty a neplnění slibů – například o tom, že budou včas a objektivně informovat obyvatele o aktuálním stavu znečištění ovzduší, aby se alespoň trochu mohli chránit před jeho škodlivými účinky. Podstata problému – těžba místního nekvalitního hnědého uhlí a jeho spalování v továrnách nevybavených odsiřovacím zařízením – však zůstávala. Právě zdejší neřešené ekologické problémy považovali pracovníci britského velvyslanectví ve svých zprávách o situaci v ČSSR za možnou příčinu budoucích změn ve společnosti. V nejhůř postižených regionech, na Ostravsku a v severních Čechách, se totiž rodilo nezávislé ekologické hnutí. Stejně jako československý dissent nejednotné, ovšem vznášející pro režim nepříjemné, ale nikoliv nelegitimní či relevantně odmítnutelné otázky a požadavky.

Mladí lidé, s nimi ale i matky a otcové s dětmi se přestávali obávat vyjádřit svůj protest a vznést požadavek: nežít ve znečištěném prostředí. Přesto funkcionáři z krajských výborů KSČ rozhodli o nasazení bezpečnostních sil – o perlustraci a zadržení neaktivnějších protestujících, o jejich vytlačení z center měst. V Teplicích užili zasahující příslušníci proti studentům násilí. V Mostě se po divadelním představení 16. listopadu sešli diváci s mladými herci na náměstí k prvnímu nočnímu „demonstrativnímu“ dialogu, vedenému nesměle, přesto ale statečně o politice, minulosti a budoucnosti... Setkání umělců s diváky v celkovém počtu několika set osob předznamenávalo události budoucích dnů.

Bláznovská aneb sametová zvěst

Někdy tragické, jindy rozplzlé dějiny jako by v Československu prokazovaly smysl pro ironii, když 17. listopadu 1989 Česká filharmonie pod taktovkou Jiřího Bělohlávka premiérovala *Obráz pro symfonický orchestr a smíšený sbor* Ivana Kurze, příznačně nazvaný *Bláznovská zvěst*. Skladatel k dílu uvedl slova pro následující dny takřka pro-rocká: „Jsou v životě situace, kdy člověk vsadí na rozum, a záchrana přichází skrze cit, kdy vsadí na sílu, a vysvobození přináší bezbranné dítě, kdy se zaštití mocí, a perspektiva se ukáže v slabosti. To je ta bláznovská zvěst, která popírá naše představy o tom, co je anebo není perspektivní.“

Toho dne se mělo v Praze uskutečnit povolené pietní shromáždění studentů k 50. výročí smrti jejich kolegy Jana Opletala. Manifestace připomínající oběti nacistické perzekuce však vyvolávala u představitelů moci obavy. Již ráno ministr vnitra František Kyncl vyhlásil spuštění mimořádné bezpečnostní akce s cílem udržet v Praze pořádek. V určený čas se převážně studenti pražských vysokých škol sešli na Albertově k pietnímu shromáždění, kde v 16 hodin uctili oběti z října a listopadu 1939. Podle StB se akce účastnilo na 15 000, podle jiných odhadů až 50 000 lidí. O necelou hodinu později se studenti vydali ke hrobu Karla Hynka Máchy. Místo na Vyšehrad ale část z nich zamířila na Václavské náměstí. Studenti doprovázeni dalšími obyvateli Prahy provolávali hesla, jako například „Jakeše do koše“. Na Vyšehradě se před oficiálním ukončením programu v 18.15 shromáždilo na 10 000 osob. Asi polovina z nich zamířila směrem na Karlovo náměstí a do centra města, ve Vyšehradské ulici jim však bezpečnostní složky přehradily cestu. Již zde došlo k incidentům, jež předznamenávaly zásah na Národní třídě. Teprve přivolané posily z pohledu moci stabilizovaly situaci.

Zadní část průvodu v počtu 5000 až 10 000 osob následně pokračovala v pochodu po vltavském nábřeží směrem k Národnímu divadlu. Jednotky Sboru národní bezpečnosti jim podle rozkazu zabránily v překročení řeky a tím v cestě na Pražský hrad. Po 19. hodině započaly s blokací „davů“ zatarasením mostu 1. máje (dnes most Legií), čímž nasměrovaly demonstranty na Národní třídu, kde je zastavily v prostoru Perštýna. Právě v tuto chvíli požadoval Miroslav Štěpán od velitelů zasahujících jednotek zvýšenou aktivitu při udržování veřejného pořádku – převedeno z mocenského jazyka: zásah proti demonstrantům. Velitelé jej však s odkazem na rozkazy z vyšších míst (Kyncla a Lorence) odmítli. Štěpán se tedy snažil uvést do pohotovosti jednotky LM, ale ani to se mu nezdařilo. Vedoucí tajemník městského výboru KSČ a člen předsednictva ÚV KSČ se neúspěšně pokoušel o situaci informovat generálního tajemníka KSČ Jakeše.

V té době již přední řady shromážděných mladých lidí seděly před uniformovanými příslušníky Školního pohotovostního pluku. Mladíci přibližně stejného věku, chránění přilbami, vyzbrojení dlouhými bílými obuškami, na ně hleděli přes ochranné štíty, za které jim dívky za zpěvu státní hymny vkládaly květiny. Policejní kordon začal na rozkaz zatlačovat demonstranty směrem k Mikulandské ulici. Na druhé straně nehnuté stojící jednotka

Pohotovostního pluku zajistila plánované zahuštění prostoru budoucího zásahu bezbrannými lidmi, jejichž jediná obrana spočívala v provolávání hesla „Máme holé ruce“. V této chvíli jim ještě byl umožněn odchod částečně uvolněným průchodem u Národního divadla, posléze však byl i ten zablokován, ačkoliv z policejních tlampačů se neustále ozývaly výzvy k odchodu. Velení zásahu tím záměrně vyvolávalo zmatek a nejistotu.

Na demonstranty zanedlouho zaútočili příslušníci Oddílu zvláštního určení, kteří zvolenou taktikou vyvolávali další paniku a tísnivé stlačování osob. Do naposledy uvolněné uličky vbíhali ve 20:30 hodin vyděšení lidé. Z obklíčeného prostoru unikali podél uniformovaného kordonu za neustálého bití. Obrněné transportéry, osazené drátěnými zátarasy, následně zabezpečily pevnost policejní bariéry u Mikulandské ulice. V nastalé panice studenti zoufale volali na netečné příslušníky zasahujících jednotek. Netušili, že velení vyžadovalo v předchozích týdnech od řadových příslušníků plnění povinností nad rámec běžné služby – čímž rostla jejich frustrace; že zejména specializované oddíly ovlivnilo politické školení, násobené omezováním osobního volna s cílem vybudit v nich pocit zloby – již si měli vybit při zásahu proti demonstrantům. I proto zasahující masa štítů a obušků netečně postupovala kupředu bez ohledu na zjevné utrpení stále více stísněných, zoufalých a vyděšených lidí.

Řídícímu štábu nešlo o obnovení veřejného pořádku, nýbrž o zastrašení mladých lidí. Prožitá zkušenost jim měla bránit v dalších občanských aktivitách proti komunistické moci. Opakoval tak zdánlivě úspěšný postup z Palachova týdne, koncentrovaný ale v malém uzavřeném prostoru a realizovaný s ještě větším „úsilím“ v krátkém čase. Na místě utrpení, brutality a zvůle bylo možné podle pozdějších svědectví vidět „bezzvládná těla těch, kteří v důsledku fyzického a psychického vypětí omdleli“, také ale ztracené části oděvů, krev a v neposlední řadě nehybné tělo mladíka. Dnes víme, že šlo o důstojníka StB Ludvíka Zifčáka, považovaného tehdy za studenta Milana Růžičku, za něhož se vydával. Počet zraněných se odhadoval na neméně než 568 osob, další zranění z obav před represemi nejspíš ani nevyhledali lékařskou pomoc. Patrně již večer se objevila zpráva o možných obětech zásahu.

Všichni, kdo zásah na Národní třídě plánovali a realizovali, podcenili vše, co neměli opominout: frustraci obyvatel Československa z normalizační nehybnosti i skutečnost, že zásah proběhl v čase výročí mezinárodně uznávaného svátku. Ovšem nejvíce organizátoři zásahu nedocenili to nejhlavnější – užitím brutální síly proti studentům překročili meze přípustného... Režim začal ztrácet legitimitu. Pražští studenti a herci spolu s dalšími umělci a aktivisty iniciovali již druhého dne protestní stávkou a na 27. listopad navrhli zorganizovat generální stávkou. V centru města opět započaly demonstrace několika tisíc osob. Všemi dostupnými komunikačními kanály se po celé republice šířily informace o nočních událostech svým významem přesahujících region hlavního města.

V neděli 19. listopadu založili zástupci nezávislých iniciativ, uměleckých svazů a církví Občanské fórum (OF). Vznegli také prvé občanské a politické požadavky. Mezi ně patřilo ustavení parlamentní komise k vyšetření zákroku proti páteční studentské manifestaci (jako by v doposud reálné situaci bylo možné předpokládat její nezá-



Sobotní manifestace na Letenské pláni se 25. listopadu účastnilo přes 800 000 lidí. Podpořili požadavky Občanského fóra, studentů a umělců. Demonstraci dramaturgicky formoval Václav Havel střídáním umělců, jako byli Marta Kubišová, právě se z exilu vrátivší Jaroslav Hutka, Jiří Suchý či Hana Zagorová, s vystoupeními jednotlivých mluvčích. Havel na této demonstraci vyslovil prvou část zanedlouho tak známé věty: Pravda a láska musí zvítězit. Foto: ČTK

vislost), propuštění politických vězňů a odstoupení vedoucích představitelů stranického a státního vedení Československa. V dopise, adresovaném Ladislavu Adamcovi, žádali členové Československé demokratické iniciativy uskutečnění svobodných voleb do února příštího roku... Představitelé státu spojení s Pražským jarem 1968 měli spolu se členy opozičních skupin vytvořit vládu občanského soužití.

Nejdůležitější se ale ukázala jiná skutečnost: brutalita zásahu proti studentům vzedmula vlnu solidarity. Zaměstnanci některých podniků a závodů v Praze již v sobotu zástupcům studentů umožnili využívat kopírovací stroje k množení plakátů, čímž napomohli prolomit informační embargo, které jinak hrozilo ze strany státních, prorežimních médií. Vzápětí studenty podpořili věcnými dary, což jim umožnilo vstoupit do opravdu účinné stávky. Stávku podpořili také herci a další umělci – mnozí se jistě nechťeli účastnit druhé antikampaně v kariéře, v níž by sehráli nedůstojnou roli podepisujících statistů, jakou jim režim naordinoval v antichartě. Tento před více než deseti léty provedený akt mocenské zvůle se nyní pro režim jevil jako Pyrrhovo vítězství. Pamětníci oněch dní si jistě vzpomenou například na Provolání České filharmonie, přednesené ve čtvrtek 23. listopadu ve Smetanově síni Radovanem Lukavským, s nímž na pódiu vedle Zuzany Růžičkové stáli Josef Suk, Ivan Klášný, Václav Hudeček, Josef Chuchro, Jan Panenka, Jan Talich a další a další osobnosti, mezi nimi i politický vězeň z padesátých let Jiří Ješ. Když započal Radovan Lukavský číst, sálem se nesl jasný, rozhodný a přitom kultivovaný hlas známého umělce, vzápětí překvapeně vzhlednuvšího od rozevřených desek do sálu, neboť jej vyrušil hluk stovek ze židlí se zvedajících lidí... Byla to autorita České filharmonie, jež přiměla posluchače, aby povstali, či charisma oblíbeného herce? Nejspíše publikum vedlo vědomí neopakovatelnosti chvíle a sounáležitosti. Nikdo z přítomných netušil, že je v následujících dnech a týdnech osud alespoň částečně odškodní za těch čtyřicet šedivých, pro některé až příliš marných let... Nyní ale naslouchali hlasu České filharmonie: „V těchto chvílích, ve chvílích, kdy moc mocných je co chvíli demonstrována s krutou přesvědčivostí, kdy paragrafy jsou čím dále ohebnější a podpisy pod deklaracemi čím dál vybledlejší, v této chvíli i my, členové České filharmonie, pozvedáme svůj hlas proti bezpráví a násilí a kategoricky odsuzujeme opakované represivní zásahy ozbrojených složek proti pokojným shromážděním. Pozvedáme svůj hlas, abychom protestovali proti zlovolné brutalitě, ke které došlo od začátku tohoto roku již poněkolikáté. Pozvedáme svůj hlas, protože neexistují žádné záruky, že k podobným násilným akcím nebude i nadále docházet. Na protest proti surovým skutečnostem přerušujeme veškerou naši koncertní činnost...“ Zjevně překvapení lidé byli svědky před rokem, měsícem, ba i týdnem nemyslitelné skutečnosti. Zmocňovala se jich radost, neboť ač bdělí, probouzeli se ze snu ošklivé reality. Ve chvíli tepajícího napětím a emocemi se v obličejích přítomných zračila radost a štěstí.

Ovšem ve stejném dni federální i národní vlády plně podpořily zásah bezpečnostních orgánů na Národní třídě a vyzvaly stávkující umělce a zejména studenty k ukončení protestů (zcela tak přejaly postoj předsednictva ÚV KSČ, jež se nyní snažilo stabilizovat situaci jemnými prostředky). Na Václavském náměstí v Praze na sto tisíc občanů vyjádřilo svůj názor na komunistický režim. K jejich překvapení před ně předstoupil předseda ÚV SSM

Vasil Mohorita s projevem, v němž podpořil umírněnější požadavky stávkujících studentů, tedy vyšetření zásahu. Snažil se tak manifestaci udržet mimo protestní protirežimní proudy. Nepříliš početné demonstrace se uskutečnily rovněž v Brně, Ostravě a Bratislavě.

Funkcionáři příslušných výborů KSČ uvedli do stavu pohotovosti krajské a okresní štáby LM. Milouš Jakeš v televizním vystoupení opakoval teze o „celospolečenské přestavbě“ a „jediné cestě socialistického rozvoje společnosti“, k čemuž je nutné obnovit pořádek a dodržovat platné zákony. Reformně naladěný předseda federální vlády Ladislav Adamec, který měl díky předchozím neoficiálním kontaktům s některými opozičními kruhy větší přehled o reálné situaci, ujistil při neformálním jednání, že nedá příkaz k násilnému obsazení vysokých škol ani k dalším zásahům. Vyjádřil souhlas s dialogem s opozicí – pouze ale o dalším vývoji a reformě socialismu; avšak současně pokračoval v jejím štěpení a oslabování, když odmítl jednat se zástupci Charty 77 a Václavem Havlem.

Z předsednictva ÚV KSČ se 23. listopadu pokusil převzít iniciativu Miroslav Štěpán, jenž hledal mocenskou oporu u stávkujících dělníků v ČKD Sokolovo – továrně, na jejíž zaměstnance se v předchozích desetiletích mohlo vedení KSČ vždy spolehnout, ať již při podpisu rezolucí, či v posrpnové době „krizového stavu ve společnosti“ a při její následné normalizaci. Entrée mu poskytl příslušník závodní jednotky LM četbou prohlášení o úloze milicí při bránění a střežení socialistické společnosti a vymožeností pracujících, což slíbil do posledního bodu splnit. Chabý potlesk předznamenával pouze vnějšně konejšivý dovětek: „Proti pracujícím lidu, a tedy i pracující mládeži včetně studentů, kteří společně s námi budují socialismus a řeší jeho přestavbu, nikdy nevystoupíme“; v poslední části věty již více aplaudovaný. Následně před „svou“ dělnickou třídu předstoupil zjevně nervózní Štěpán, který ještě přednedávnem veřejně bez skrupulí peskoval své podřízené funkcionáře jako nesvéprávné pohůnky. Ani nyní se ale nedokázal přiblížit těm, jejichž podpory se dožadoval. Svoji řeč zahájil tradičně, nikoliv ale dobře – „Soudruzi a soudružky“, následně charakterizoval v mírně zmatečném projevu dobu jako nelehkou s tím, že není potřeba být nervózní, což zjevně kontrastovalo s jeho rozpoložením. Snažil se oklamat spíše přítomné než sebe tím, že prezentoval názor dělníků jako podstatný pro jednání ÚV KSČ, jež se ve všem spoléhá zejména na dělníky z ČKD. S postupně nabývanou sebejistotou zvyšoval hlas, když sliboval akční postup pro nejbližší období a konkrétní kádrové změny, jejichž příslib u naslouchajících vyvolal souhlasný ohlas. Podle Štěpána ale nemůže jít o změny konané pod nátlakem, podle nápisů po ulicích a barácích. Zde se, aniž by to tušil, dopustil chyby, když po krátkém přerušení pokračoval: „V žádné zemi, ani v rozvojové, ani socialistické a kapitalistické neexistuje to, aby patnáctiletí děti určovaly, kdy má odejít prezident nebo kdy má přijít a kdo jím má být. A to se bohužel stalo...“ Odpovědí mu byl pískot, další projevy nesouhlasu a skandování: „Nejsme děti!“ Jakkoliv Štěpán ubezpečoval, že nemluvil o nich, o přítomných dělnících, neuvědomil si, že hovořil o jejich dětech. Užaslí diváci u obrazovek pak slyšeli sborově provolávanou výzvu „Demisi! Demisi! Demisi!“. Určena byla nejen Štěpánovi, ale fakticky všem jemu podobným. Veřejně projevená nedůvěra nemohla vyznít pro komunistický režim určitěji než zde, v centru dělnické Prahy.

Šlo o důležitý signál, neboť toho dne generální štáb ČSLA dokončil přípravy plánu k vojenskému zásahu proti opozici a demonstrantům (s názvem ZÁSAH). Ministr obrany Milán Václavík dokonce navrhoval předsednictvu ÚV KSČ uvést do pohotovosti armádu, LM a SNB a následně převzít kontrolu nad médií. Nemohl však počítat s generalitou armády, která nebyla ohledně nastávajícího postupu jednotná, převažoval však názor nezasahovat a neeskalovat napětí. Počítat se nedalo ani s nasazením okupačních sil: generál Eduard Vorobjov velící Střední skupině sovětských vojsk striktně dodržoval pokyn Michaila Gorbačova neopakovat rok 1968. Zejména krajská velení LM si také začala uvědomovat limity řadových příslušníků této ozbrojené pěsti dělnické třídy. Většina z nich již byla ve středním věku a mnozí pochopili, že by patrně zasahovali proti mladým lidem – nejen obrazně proti svým dětem. Pohled do pražských ulic i do ostatních měst v Československu naznačoval, že policejně-vojenské řešení situace by vyústilo v masakr. V Ústí nad Labem dostaly sice LM rozkaz k zásahu 27. listopadu, tedy v den generální stávky, dokázaly se mu ale vzepřít. Z Prahy, kam jednotky LM povolal Milouš Jakeš 21. listopadu, musely být již druhého dne staženy, neboť obvodní tajemníci KSČ nemohli či nechtěli zorganizovat pro milicionáře ubytování. Jinde pak proti jejich ubytovávání protestovali lidé z podniků a organizací, které pro ně měly poskytnout prostory. Navíc se v jednotkách milicí šířilo realistické hodnocení situace v duchu prohlášení tajemníka ÚV KSČ Fojtíka: „Jestli je na Václaváku sto tisíc lidí, tak to jsme v prdeli i s milicionáři,“ a s ním vypovídání poslušnosti.

Jestliže vypískání Miroslava Štěpána vedle reálného dopadu představovalo také symbolický akt zřetelně vyjevující nedůvěru dělníků v ty, kteří slibovali hájit jejich zájmy, pak rezignace předsednictva ÚV KSČ z 24. listopadu naznačovalo cosi důležitějšího: určitost a nezastavitelnost změn, k nimž v dosavadním průběhu sametové revoluce docházelo. Veřejnost se o složení funkcí dozvěděla v sále Laterny magiky, na jejímž jevišti vedle sebe zasedli Igor Chaun, Václav Malý, Rita Klímová, zejména ale Václav Havel a Alexander Dubček, pro přítomné zahraniční novináře symbol Pražského jara. Právě hovořil o jednom z cílů připravované generální stávky – o nutnosti zrušit ústavní článek o vedoucí úloze strany, když vedle něho přisedl hudební publicista Jiří Černý, snažící se cosi oznámit. Nakonec se mu podařilo přečíst jednu z nejdůležitějších zpráv sametové revoluce: „Právě jsme se dozvěděli, že generální tajemník ÚV KSČ a celé předsednictvo dali své funkce k dispozici! Sál zařve, ruce letí nad hlavu, cizinci jsou zmateni, pak uslyší anglický překlad. Všichni vyskakují ze sedadel, tleskají, volají Congratulations!, kdosi podává láhev šampusu...“ Z reakce dojatého Jiřího Černého je zřejmé, že si uvědomil význam věty oznamující prvé z důležitých vítězství. V sále se nalévají sklenky šampaňského, podobně jako v mnoha domácnostech v celém Československu. Poprvé za jednačtyřicet let, kdy nejvyšší představitelé KSČ disponovali v Československu reálnou mocí – a vzhledem k nadcházejícím událostem také naposledy – došlo k tomu, že nejvyšší stranicko-mocenský orgán strany a státu reagoval na podnět zdola.

Po dva následující dny se na Letenské pláni sešlo neuvěřitelných 800 000 lidí; 26. listopadu vystoupil Ladislav Adamec, těšící se mezi obyvateli nemalé podpoře. Na vrcholu popularity a po zhroutilí stranického centra fakticky jeden z nejmocnějších politiků v zemi vyslovil osobní přesvědčení o tom, že „k projevení postojů není tře-

ba stávkovat dvě hodiny, stačí několik minut“. Nabízel vlastně perestrojkové řešení situace, reformu socialismu a „odstranění oprávněně kritizovaných nedostatků“. Byl vypískán. V celém svém vystoupení dal najevo nepochopení vývoje, jakkoliv téhož dne začal jednat s Václavem Havlem a dalšími představiteli Občanského fóra. Michal Horáček, který scénu sledoval z letenského zákulisí, později napsal, že ten projev musel Adamcovi psát politický analfabet.

V pondělí 27. listopadu se minimálně 75 % obyvatel zúčastnilo generální stávky, konané od 12 do 14 hodin. Na pracovištích a ve školách vyvěšovali její účastníci hesla vyjadřující podstatu a cíle celospolečenského protestu – „Konec vlády jedné strany“ a „Svobodné volby“. Úspěch dvouhodinové generální stávky umožnil delegaci OF a slovenské Veřejnosti proti násilí (VPN) vyslovit při dalším jednání s federální vládou následující požadavky: okamžitou demisi federální vlády a stávajícím předsedou Adamcem vytvoření vlády nové, jejíž program bude spočívat v prosazení svobody spolčovací a shromažďovací spolu se svobodou tisku, ve zrušení LM a dozoru nad církvemi, v zajištění náhradní vojenské služby, ve zrušení ústavních článků o vedoucí úloze komunistické strany ve společnosti, v prosazení odstoupení předsedy Federálního shromáždění Aloise Indry, zkompromitovaného mimo jiné podpisem ve zvacím dopisu ze srpna 1968, v odvolání nedůvěryhodných poslanců zastupitelských sborů na všech úrovních a zvolení nových. Prezident republiky Gustáv Husák měl spolu s novou vládou zajistit propuštění politických vězňů a po jejím jmenování do 10. prosince abdikovat. OF dále požadovalo legalizaci činnosti, přidělení vhodných budov a poskytnutí adekvátního prostoru v médiích.

Předložení požadavků však nezaručovalo jejich automatické či ideální plnění, jak svědčí neúspěšný pokus o rekonstrukci federální vlády. Mimo jednoho zástupce Československé strany národně socialistické (ČSNS) a Československé strany lidové (ČSL) v ní měli zasednout tři nestraníci a patnáct zástupců KSČ. Veřejnost ale dala najevo nesouhlas s kosmetickými změnami. Prezident republiky Gustáv Husák tak mohl 10. prosince provést v úřadě jeden z posledních úkonů před svou abdikací – předat na Pražském hradě jmenovací dekrety novým ministrům federální vlády, v níž zasedlo deset členů KSČ, po dvou zástupcích ČSNS a ČSL a sedm nestraníků a pro kterou se vzápětí vžilo označení vláda národní jednoty. Nyní započalo faktické usilování o uprázdněný post hlavy státu.

Jedním z posledních vrcholů sametové revoluce se stal *Koncert pro Občanské fórum*, na němž 14. prosince Česká filharmonie pod taktovkou Václava Neumanna zahrála Beethovenovu IX. symfonii. Americký politolog a novinář Paul Berman ho s nikoliv nesympatickým zveličením charakterizoval jako nejslavnější koncert v historii země. Ačkoliv je nutné jakoukoliv nadsázku vnímat jako průměr vztažený k realitě, je nepochybné, že Koncert pro Občanské fórum patřil k více než symbolickým projevům posledních týdnů sametové revoluce. Díky přímému televiznímu a rozhlasovému přenosu představil občanům Československa Václava Havla v poněkud v jiné roli, než jak ho v posledních týdnech mohli vnímat v reportážích sdělovacích prostředků. Navíc si mnozí z nich s Havlovým jménem stále spojovali propagandistickou denunciaci, která doposud ovlivňovala jejich povědomí o něm.

Přitom však šlo o to, kdo se stane příštím prezidentem republiky, kdo získá podporu veřejnosti, a zajistí si tak podporu při parlamentní volbě. Jistá byla v tuto chvíli pouze kandidatura Václava Havla, nikoliv jeho zvolení. Veřejnost lépe znala Alexandra Dubčeka, jehož považovala za takřka ideálního prezidentského kandidáta. Velkou roli v tom sehrály reminiscence a nostalgické vzpomínky na Pražské jaro roku 1968. Dubček měl navíc nemalou popularitu mezi poslanci Federálního shromáždění. Vyvěrala ze stranické příslušnosti a soudržnosti, třebaže minulé a v letech normalizace podrobené zatěžkávací zkoušce. Zároveň by poslanci – ustavení do svých funkcí komunistickým režimem v roce 1986 – jeho zvolením projevíli nezávislost na měnící se politické reprezentaci, a tím i na změnách, s nimiž ne zcela souhlasili a jejichž rychlost a dosah nemohli ovlivňovat.

Občanské fórum sice postupně přebíralo moc, nicméně na vládě nezávislý parlament neovládalo. Navíc vedle Dubčeka o prezidentskou funkci usiloval také Ladislav Adamec (kandidující za KSČ) a Čestmír Císař (oslovený Socialistickým svazem mládeže). Oba však, obdobně jako bývalý generální tajemník ÚV KSČ Dubček, jakkoliv lidsky sympatická, nikoliv ale politicky a povahově silná osobnost, nepředstavovali kandidáty schopné překročit svůj lidský a politický stín, stejně jako dosavadní vazby Československa na Sovětský svaz. Stěží by dokázali vyvinout takové úsilí jako Václav Havel, díky němuž se Československo, potažmo Česká republika poměrně záhy začlenila do euroatlantických struktur. Historie volby prezidenta je známá, zasloužil se o ni předseda vlády Marián Čalfa, jenž kandidátovi Občanského fóra nabídl svoji pomoc 15. prosince.

Koncert pro Občanské fórum sehrál v doposud nerozhodnuté situaci roli více než symbolickou, což si na něm vystoupivší Václav Havel uvědomoval nejen jako dramatik a spisovatel, ale i jako člověk, jemuž byla politika spolu s věcmi veřejnými vždy blízká. Československá televize a rozhlas přenášely frenetický potlesk posluchačů určený novým členům vlády národního porozumění, zejména ale Václavu Havlovi, jehož jméno lidé na konci koncertu skandovali. Jistě tak obě masmédia, donedávna Českou filharmonii bojkotovaná, přispěla k poznání a rozšíření popularity budoucí hlavy státu, s níž byli jejich prostřednictvím konfrontováni obyvatelé celého Československa. Koncert, na němž v tónech Beethovenovy symfonie zaznělo evangelium lásky, radosti a víry, tak představoval Václava Havla jako toho, kdo „má asi ze všech lidí v téhle zemi největší zásluhu na tom, že jsme se tu dnes dožili tohoto zázraku, a kdo se stal chodící legendou patrně dávno předtím, než by ho samotného mohlo napadnout, že bude kdy...“ prezidentem.



Poslední den Gustáva Husáka v prezidentské funkci, po jmenování nových členů Federální vlády ČSSR. Podle pamětníků působil uvolněně, nechal přinést šampaňské a sám kouřící nabízel cigarety. Jako by z něho spadlo břemeno dvacetiletí normalizace, již zosobňoval. Zvládl tedy odchod z politického výsluní s grácií? Nebo právě tehdy prezident zapomnění, jak se mu přezdívalo, prokázal oprávněnost tohoto pojmenování, když se Jána Čarnogurského, čerstvě propuštěného z vazby (část jeho obličeje vidíme na levé straně snímku), poptával na zdraví jeho otce? Rudé právo vedlo přitom o rok dříve proti oběma Čarnogurským tiskovou kampaň. Foto: Jiří Kruliš/ČTK

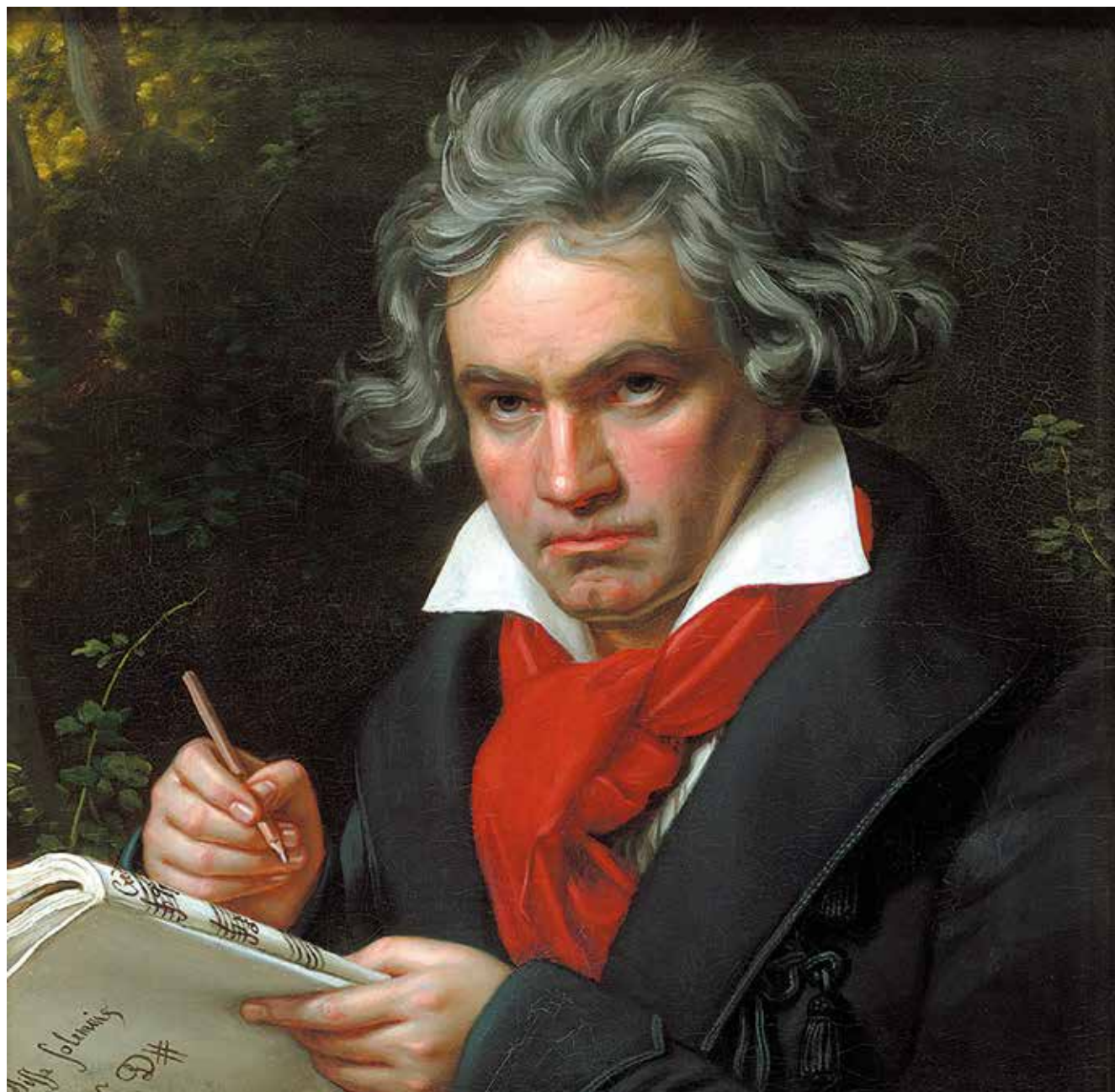
Skladatelské črty

Ludwig van Beethoven: *Egmont, předehra ke Goetheho truchlohře, op. 84 f-moll... s trochou reálií z protektorátních časů*

Předehra *Egmont* je ouverturou ke scénické hudbě, již Beethoven v desíti částech protknul Goethovo stejnojmenné divadelní drama. Je zároveň holdem svobodě a statečnosti, tedy oněch hodnot, k nimž se vztahuje nemalá část skladatelova díla. Goethovou hrou se nechal inspirovat k působivé, již za skladatelova života vysoce hodnocené hudbě; formální podnět k ní vzešel z objednávky ředitele Dvorního divadla ve Vídni J. H. von Luchsensteina. Díky ní Beethoven navázal kontakt s o generaci starším spisovatelem, básníkem a dramatikem, jehož od dětství obdivoval. Vždyť ještě ke konci svého života prohlašoval, že každodenní četba z Goetha ho povznáší a inspiruje. Poprvé se však tito dva velikáni setkali až v létě 1812 v teplických lázních poté, co se hudebně konzervativní Goethe, vyznávající v tomto druhu umění klasicistní uměřenost, seznámil se scénickou hudbou k *Egmontovi*.

Po krátkém souznění došlo mezi umělci k názorovému rozkolu. Dodnes je připomínán symbolickou scénou setkání obou mužů s císařovnou Marií Ludovikou, chotí císaře Františka I., s doprovodem. Goethe, roku 1782 povýšený do šlechtického stavu, účastník bitvy u Valmy, jedné z mnoha vedených proti republikánské Francii, císařovnině suitě se smeknutým kloboukem ustoupil. Beethoven jí naopak se zarputilým výrazem prošel, načež vytkl Goethovi projevení zbytečně velké úcty... K tomuto známému výjevu pravděpodobně nikdy nedošlo, přesto dobře charakterizuje názorovou odlišnost těchto géníů. Beethoven se tu na rozdíl od uměřeného Goetha, toužícího jak po poznání, tak i po společenském řádu, projevil jako člověk osvíceneckého věku, věřící v osvobozující moc revoluce a v pokrok. Spjovala je však víra ve svobodu, lidství a humanitu, již vyznali právě v příběhu z doby španělské nadvlády nad Nizozemím.

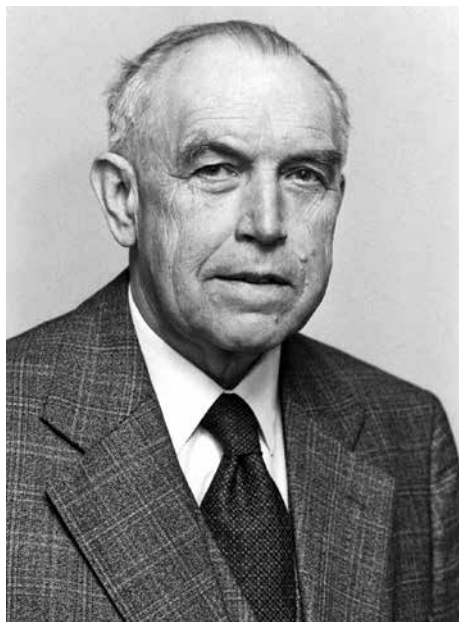
Životní a tvůrčí dráhu Ludwiga van Beethovena ovlivnili encyklopedisté, francouzská revoluce, víra ve svobodu a humanitu jednotlivců i lidstva. Představoval moderně orientovaného umělce, který do konce života zápasil o podstatu svého tvůrčího odkazu, jehož prostřednictvím promlouval nejen ke svým současníkům, nýbrž – aniž to sám tušil – i k následujícím generacím. Zdroj: commons.wikimedia.com.



Egmont, hrdina Goethova dramatu a nizozemského boje za samostatnost, vlastním jménem Lamoral, hrabě van Egmont, kníže van Gavere, patřil mezi významné evropské osobnosti poloviny 16. století. Tento flanderský šlechtic, diplomat a vojevůdce se proslavil ve službách španělského krále Karla V. Za vlády jeho syna Filipa II. ovšem v čase nepokojů proti španělské koruně – můžeme je velmi zjednodušeně charakterizovat jako národnostní a náboženské (reformační a protireformační) – stál jako člen státní rady v Bruselu na straně nizozemských stavů, spoléhaje na vděčnost nového krále. Ten ale do vzbouřené provincie vyslal s úkolem pacifikovat situaci a exemplárně potrestat vzbuřence jako nového místodržícího vévodu z Alby. Egmontovo zatčení a následná poprava spolu s hrabětem Hoornem, uskutečněná po jednodenním soudu, však napětí naopak eskalovala. Goethova tragédie končí smrtí hrdiny. Celé její vyznění ovšem vede diváka k poznání a uvědomění, že boj za svobodu nikdy nekončí.

V tomto duchu vyznívá i Beethovenova předehra, v níž autor anticipoval formu symfonické básně (v evropském kontextu ustanovenou v další skladatelské generaci Ferencem Lisztem, u nás pak Bedřichem Smetanou a v tomto ohledu ne příliš připomínaným Zdeňkem Fibichem). V ní se sice Beethoven přidržel Goethova dramatu, ovšem zdůraznil jeho vyznění. Skladatel se tu projevil jako výsostný dramatik, jenž pojal Egmonta spíše jako vítěze na bojišti než jako vězně vedeného na popravu. Skladba začíná hrůzostrašně znějící sarabandou, symbolizující Albovu tyranii, na ni navazují v hoboji, klarinetu, fagotu a houslích vedené úzkostné figury, zvukově evokující nářek podmaněných, z něhož vzejde hlavní heroický motiv evokující boj za svobodu, nekončí smrtí hrdiny, tvůrčím způsobem vyjádřenou toliko generální pauzou, nýbrž závěrečným pochodem vítězství – v němž je podmanivě energickým způsobem podána idea celého dramatu.

V díle, v němž Goethe a Beethoven oslavili obecně platné ideje, mohly další a další generace v průběhu nadcházejících desetiletí nacházet možné analogie. Pro Beethovena krutého vévodu z Alby zosobňoval Napoleon. V šestiletém období nacistické okupace Československa nabyla orchestrální předehra *Egmont* nového významu pro Václava Talicha a hráče České filharmonie, stejně jako pro posluchače, a to i pro ty přítomné na koncertech konaných v Berlíně a Drážďanech 11. a 12. února 1941. Česká filharmonie koncertovala ve městech třetí říše na Goebbelsovo neodmítnutelné pozvání, jehož Talich alespoň využil k výběru hudby se záměrně symbolickým *Egmontem* a *Mou vlastí*, již nebylo možné hrát v protektorátu v celistvé podobě. Berlínské koncertní publikum, zvyklé na Furtwänglerovy kreace, nadchla Talichova interpretace i mistrovská souhra stočlenného tělesa sestaveného z hráčů České filharmonie a posíleného o členy orchestru Národního divadla. Škoda, že nevznikla dobová nahrávka, na rozdíl od berlínského záznamu *Mé vlasti*. Jak by na nás dnes asi působilo toto vyznání, ba přímo vzývání svobody z jedné nejhorších dob nesvobody lidstva? I proto si Beethovenovým *Egmontem* připomínáme události 17. listopadu 1939, kdy okupační režim demaskoval svoji násilnou povahu.



Jan Hanuš patří mezi nejvýznamnější novodobé české skladatele, přesto se jeho kompoziční odkaz pozvolna vytrácí z pódii. Představa o natočení jeho orchestrálních děl či oper patří do říše neuskutečnitelných fantazií. V Hanušově skladatelské závěti lze číst pozoruhodné věty: „Konstantou tvého poslání by vždycky měla být složka etická, mravní... Je často obtížné rozeznat zvláštní, podivné a nepochopitelné od geniálního. Snaž se proto vycházet ze záměrů skladatelových a ne ze svých vlastních představ. To tě uchrání od omylů. Stále si uvědomuj, že skutečně dobrý autor je vždycky v něčem několik kroků před svou dobou.“

Foto: Karel Vlček/ČTK

Jan Hanuš

(2. května 1915–30. července 2004)

Život, do něhož se otiskují dějiny, nebývá nudný, neznamená to však, že musí být šťastný. Zvláště když toku dějin nečelí silná a výrazná osobnost. Avšak ten, kdo se naopak osudu dokáže vzepřít a tuto schopnost zároveň spojí s jiným svým talentem, například uměleckým a organizačním, může za sebou zanechat odkaz, k němuž se vracejí následující generace. Věřilo se, že umělecké dílo prověřuje soudce nejspravedlivější – čas. Slovy Jana Hanuše „ten jedinej spravedlivej, nezávislej a neúplatnej, všechno podtrhne a sečte a třeba ti taky řekne, že jsi to všechno dělal nadarmo!“ Někdy před ním obstoje pouze dílo samotné, jindy i jeho tvůrce. Anebo naopak soud vysloví již záhy nastupující generace, jejíž v lepším případě shovívavý úsměv zhodnotí odkaz nejen z koncertních pódii pozvolna odcházejících umělců... Lze vůbec rozeznat soud času od generačního úsudku, podléhajícího módě, stylům a měnícímu se vkusu? A jak v tomto věčném tvůrčím zápase obstálo dílo pražského rodáka Jana Hanuše?

Na počátku této biografické črty konstatujeme, že v tomto případě obstál autor i se svým tvůrčím odkazem. Snad i proto, že představoval mezi českými skladateli až netradičně mnohovrstevnatou osobnost, formovanou nejen rodinným prostředím a tradicí, ale i vírou v Boha. Pocházel z početné rodiny, jako nejmladší z šesti bratrů a dvou sester se právem cítil jako benjamínek. Směřování mladého muže v dospívání ovlivnil odkaz jeho děda, nakladatele a knihkupce Františka Augustína Urbánka, do jehož stejnojmenného nakladatelství mladík s nesporným hudebním nadáním nastoupil po absolvování obchodní akademie. V prostorách hudebního závodu, sídlícího na Ferdinandově, po přejmenování Národní třídy vedle Národního divadla, dýchla na začínajícího praktikanta, prokuristu a později i podílníka hudební tradice. Vždyť hudební oddělení Prvého českého závodu hudebního mezi své první vydavatelské počiny zařadilo Fibichův *Druhý smyčcový kvartet G dur*, jež vzápětí následovala Smetanova *Má vlast*. Všestranně múzicky nadaný Jan Hanuš studoval na pražské konzervatoři u Pavla

Dědečka dirigování, od roku 1932 pak skladbu – soukromě spolu s Vitem Nejedlým, Jaroslavem Doubravou a Jar-milem Burghauserem u Otakara Jeremiáše, s nímž se spřátelil.

Vlastenectví mladý a – jak ještě rozvedeme – fyzicky výtečně disponovaný umělec projevil v letech 1937 až 1939 dobrovolnou službou v Československé armádě. V čase dospívání osobnosti se tak projevil jako člověk statečný, formovaný charakterovými vlastnostmi, díky nimž se stal později nejen umělecky, ale i společensky významnou a ctěnou osobností. Po demobilizaci a v nešťastné době druhé světové války, stejně jako jistý čas po ní, se Jan Hanuš podílel na vedení Urbánkova nakladatelství, do něhož se vrátil. Rok po únoru 1948 sledoval v roli nedobrovolného svědka definitivní zánik podniku s výsostnou kulturně-uměleckou tradicí. „Jednou k nám bez ohlášení přijela parta chlapů s nákladákem, naházela do něj vzácný nakladatelský archiv... Musel jsem to později nesčetněkrát opakovat mnoha muzikologům, kteří nedovedli pochopit, že nevím, kam to všechno přišlo.“ V té době dokončil studium skladby u Otakara Jeremiáše, a to ve své době experimentální operou-rapsodií *Plameny*, premiérovanou po zákazech a velkých obtížích v Divadle J. K. Tyla v Plzni Bohumírem Liškou 8. srpna 1956.

Ovšem poprvé před veřejností projevil Jan Hanuš hudební talent a s ním opět i vlasteneckou odvahu už ve své *I. symfonii*, premiérované 26. října 1943, tedy krátce před státním svátkem, samozřejmě v Protektorátu veřejně neslaveným. Ve volné větě *I. symfonie* zhudebnil Hanuš text *Stabat Mater* (v onom čase vnímaný v dobovém okupačním kontextu). V té době byl rovněž považován za organizačně schopného hudebního redaktora a za jednoho z vedoucích slavného hudebního nakladatelství. Obojí mu později umožnilo nezávislost na turbulencích doby. Ať již tehdy, kdy pracoval na postech redaktora či šéfredaktora vydavatelství Orbis, později ve Státním nakladatelství krásné literatury, hudby a umění a Státním hudebním vydavatelství, zejména ale v nakladatelství Panton, na jehož vzniku se podílel a jehož vedením byl v letech 1963 až 1970 pověřen. Dva roky po srpnové okupaci ho odvolával, přímo vyhazoval z postu ředitele Pantonu jeden z nových normalizačních pretendentů vedoucích funkcí slovy: „Všichni víme, kdo je Hanuš, ne? Teď je ale zlá doba, a tak vypadni a všem nám bude pomoheno!“ Předtím ale nedobrovolně odcházející ředitel napomohl v Pantonu vydání první LP desky Karla Kryla *Bratříčku, zavírej vrátka!* (podle odhadů šlo o náklad cca 50 000 výtisků). „Lisovali jsme tu desku až do mých posledních dnů v Pantonu. Až mi jednou zavolal ředitel z Loděnice, abych už další objednávky neposílal, že se kvůli ‚Bratříčkovi‘ nenechá zavřít. Byl ale dobrý, ještě jsem na něm usmlouval 5000 desek!“ Dodejme, že po nástupu nového ředitele byl zbylý náklad desky na dvoře vydavatelství rozřezán cirkulárkou.

Jan Hanuš tohoto odvolání využil k umělecké tvorbě, stejně jako vždy předtím, když byl uvolněn z funkcí, jež zastával. Následně sledoval, jak se na vedoucí místa dostávají lidé nevěřící ničemu jinému než vlastnímu prospěchu. „Vedení Svazu (českých skladatelů, pozn. aut.) se zmocnila mafie bez morálky, která měla zájem jen sama o sebe, o peníze a moc.“ A tak se jako již v padesátých letech Hanuš vrátil k tvorbě pro děti a mládež. Umělecky i pedagogicky významné, zodpovědně pojímané, nejen proto, že ho doslova zachraňovala od existenčních nejistot. V kom-

ponování dětských sborů našel v letech, kdy se mu okolní svět zamykal na tisíc západů, útěchu. Při této tvůrčí činnosti se vracel do svého dětství a snad i vzpomínal na svého prvorozeného synka, zemřelého za války krátce po narození na zápal plic. Vždyť i později ve svých pamětech napsal: „V hrůzách 2. světové války vznikaly i nádherné verše Hrubínovy, které byly to jediné, co tehdy mohl publikovat.“

V době normalizace nebylo snadné prosadit Hanušovo dílo na programy koncertů, našli se však lidé, kteří se snažili jeho hudbu uvádět. Jan Hanuš zvláště vděčně vzpomínal houslistu Václava Snítla, klavíristu Jana Panenku, violoncellisty Jana Chuchra a jeho syna Josefa či skladatele působícího v rozhlasu Jana Seidela. A v první řadě dirigenta Václava Neumanna, díky němuž zněly Hanušovy kompozice v zahraničí a byly také vydávány na zvukových nosičích.

Doba normalizace připadala mnohým umělcům jako ztracený, promarněný a plně nevyužitý čas, jak o tom se smutkem píše například O. F. Korte v knize *Chodící legendy* (kap. *Legenda o návratu ztraceného syna*). Touto nostalgií jsou prostoupeny i příslušné kapitoly v pamětech Jana Hanuše. Jistě také proto, že si uvědomoval, že nastává čas loučení nejenom s přáteli, ale i se sny a plány, k jejichž realizaci nevytvářel komunistický režim v Československu podmínky. „V listopadu 1939 jsme byli mladí a vůbec jsme si nepřipouštěli, že by válka mohla skončit jinak než Hitlerovou porážkou. O padesát let později nám bylo kolem pětasedmdesáti a museli jsme si už uvědomovat, že třeba zemřeme v totalitní nesvobodě.“ V rámci padesátileté připomínky okupace měly všechny české a moravské akademické sbory zazpívat Hanušovu kantátu *Země mluví*, zkomponovanou před půlstoletím pod dojmem demonstrací, k nimž došlo v Protektorátu na podzim 1939. Ve stejný den, 12. listopadu 1989, se v Římě v přeplněné bazilice Dvanácti apoštolů konalo provedení autorova oratorního triptychu ke cti sv. Anežky České *Matka chudých*. Téhož večera zazněla v pražském Paláci kultury nejen Hanušova kantáta *Země mluví*, zpívaná více než třemi sty účinkujícími, ale na závěr koncertu i Smetanova *Česká píseň*, vyvolávající slovy Jana Hanuše mezi přítomnými sboristy, zpěváky, dirigenty a diváky vlastně první listopadovou demonstraci...

Patří jistě k paradoxům oné doby, že čtyřasedmdesátiletého Jana Hanuše, stojícího mimo oficiální skladatelské svazové struktury, vnímali jeho skladatelští kolegové právem jako skutečného doyena. A to nejen proto, že jeho hudba, jakkoliv byla zakotvena v domácí hudební tradici, vykazovala přinejmenším od počátku šedesátých let stylový progres, mimo jiné využíváním elektroakustických kompozičních technik. Pravý důvod Hanušovy morální autority ovšem tkvěl v umělecké a zejména občanské integritě jeho doslova mohutné osobnosti. Každý, kdo se s ním potkal, jako by zároveň zřel na mírně nadživotní pomník jeho samého. Toto metaforické vyjádření Ilji Hurníka, Hanušova přítele a taktéž skladatele, představuje svého druhu laskavý bonmot o osobnosti jakoby protikladně sestavené ze statné fysis naplněné výjimečným duchovním a humanistickým obzorem, zaštitěným vírou v Boha. „Máme ho na očích od studentských let, a pořád je to týž Jan s touž velkou pravicí, v níž se ta naše ohřeje jako v hebkém rukávníku, s touž pomalou řečí, zkoumající, zda věta, která má být vyřčena, bude užitečná, prav-

divá a laskavá. Kde se objeví, a to je již nepomníkové, zavládne pohoda, ať se děje cokoliv, a pocit bezpečí stálosti; ale pozor, v tomto skladateli vězí i silný nerv dramatický. Jeho hudba se dovede až drasticky rozžhavit a krutě zaútočit, ale vždycky je tu katarze, utajené poslání ethické, jak k němu vede skladatele jeho křesťanství.“

I ostatní kolegové vnímali Jana Hanuše jako osobnost veskrze pozitivní a – což bylo před rokem 1989 nesamozřejmě (přesto zde připomeňme nejen vírou zpřísněného Petra Ebena) – plně zakotvenou v křesťanské tradici a ideálech. Jako toho, kdo se nikdy nepřidal na stranu „nějakých štvanic na profesní kolegy ať z té či oné strany. A tak vypadá i jeho dílo“: s etickým obsahem tematicky závažné, hudebně plnokrevné, v kompozici kombinující romantické vlivy a českou národní tradici s prvky takzvané nové hudby. Ve své tvorbě uplatňuje Jan Hanuš nezvyklé nástrojové kombinace, jako například v *Sonátě pro housle a bicí*, a kompoziční postupy, jak o tom svědčí místy dodekafonicky pojatý *Koncert pro housle op. 112* (s užitím kytarových barré hmatů). Jan Hanuš se tedy již navenek jevil jako osobnost pomníkově rozložitá a stabilní, v pravém slova smyslu chlapská. V proudu desetiletí, politických zvratů a procesů padesátých let, nadějí a změn v krátkém čase Pražského jara, stejně jako zklamání a deziluzí v pozdějších dvou dekadách normalizace, se v souladu s tím však vždy projevoval jako člověk čestný a zásadový. O tom ostatně svědčí i jeho osobní provolání z 23. listopadu 1989, otištěné v *Lidové demokracii* a odvysílané v rozhase o den později pod titulkem *Slovo k rodičům*:

„K Vám všem, které znám i neznám, ať jste dělníci nebo zemědělci, úředníci nebo vědecktí pracovníci a umělci, mám jen j e d i n o u p r o s b u. Naše děti a vnuci, na které jste možná někdy žehrali, že je to zkažená mládež, která k ničemu není, projevíli v těchto dnech daleko více moudrosti a rozvahy než my, dospělí. Jsem šťasten, že na sklonku svého života jsem se dočkal chvíle, kdy opět s hrdostí cítím, že jsem synem této země. Co po vás chci? – Abyste v těchto osudových hodinách nenechali své děti a vnuky padnout, chcete-li se jim ještě někdy se ctí podívat do očí! – Použijte své nejsvětější právo – právo na stávku a v pondělí 27. listopad u od 12 do 14 hodin nepracujte. Je to nejen Vaše právo, ale i povinnost!

Váš Jan Hanuš, hudební skladatel – jeden z Vás.“

Takto se pod své vyjádření podepsal člověk, jehož přímočaře vyslovený názor nebyl v počátečních dnech sametové revoluce ani zdaleka samozřejmým počinem. Vždyť v prohlášení předsednictva ústředního výboru Svazu českých skladatelů a koncertních umělců lze číst sice o potřebě potrestat viníky brutálního zásahu pořádkových oddílů VB proti účastníkům studentské manifestace, spolu s tím ale také o duchovním „potencionálu socialistické společnosti, usilující o přestavbu a urychlení hospodářského a společenského vývoje“, o otevřeném dialogu s těmi, „komu osud socialismu v naší zemi není lhostejný“, o svobodě slova a demokracii, ale i o odsudku destrukcí, chaosu a politického hazardérství, poškozujících „historické vymoženosti socialismu“. Podobných výzev a prohlášení, v nichž se mísilo staré s novým, opatrné se statečným, vznikalo v té době bezpočet. Jednoznačných apelů,

formulovaným mimo centra dění, se však nedostávalo. Jan Hanuš také spoluzakládal Občanské fórum skladatelů koncertních umělců a hudebních vědců, jehož svolání jako první podepsal a vzápětí se stal jeho mluvčím. Hanušova výzva, zaštitěná „pouze“ autoritou jeho samého, stejně jako jeho celé angažmá v době sametové revoluce a společenské transformace, je dodnes hodna připomínky (stejně jako odborného zpracování, vždyť stál také například u zrodu Asociace hudebních umělců a vědců).

V kontextu Hanušova života a občanského postoje se ovšem nejedná o první počín podobného druhu. V paměti mnohých čtenářů této výzvy jistě utkvěl koncert, na němž právě tento skladatel připomněl statečný a zároveň tragický čin Jana Palacha. Hanuš premiéroval své *Poselství* 26. ledna 1970, tedy symbolicky rok a den po Palachově pohřbu. V době počínající normalizace nemohl skladbu uvést s jejím podtitulem *Svědectví o smrti Jana Palacha* a musel vynechat i jednu z kontextuálně podstatných sentencí kompozice („nezapomeňme proto nikdy na našeho bratra Jana Palacha a na jeho lásku k nám“), která užitím sboru, dvou klavírů, elektrické kytary a rozsáhlé sekce bicích nástrojů a na magnetický pás nahraných uměle generovaných zvuků stylově dokumentuje tehdejší skladatelovu tvorbu. Ani tehdy to ovšem nebylo poprvé, kdy se Jan Hanuš způsobem nikoliv pouze výsostně uměleckým vyjádřil k osudovým okamžikům, jimž musel jako obyvatel Československa nejen přihlížet, ale až na dřev, kdy v srdci skladatele praskají struny života, je také procítit.

Připomeňme zde orchestrální kompozici příznačně nazvanou *Štafeta, symfonické allegro op. 63*, vzniklou v roce 1968 a dedikovanou hlasatelům a technikům Československého rozhlasu z května 1945 a srpna 1968. A v neposlední řadě *III. symfonii d-moll, op. 38*, opatřenou výmluvným podtitulem *Pravda světa*, dedikovanou příteli Rudolfovi Margoliovu (v letech 1949–1952 náměstkovi ministra zahraničního obchodu, odsouzenému k trestu smrti a popravenému v „procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“.) Podle dobové kritiky v této symfonii Hanuš až příliš hovořil, místo toho, aby hudbu „pouze“ vynalézal. Výrazově drsná a harmonicky složitá kompozice, ve výsledku expresivně hněvivá, až příliš vykazovala dobové svědectví o životě v Československu, kde se i český hudební skladatel naděl zkušenosti kulaka vyváženého na voze z vesnice, v níž prožil část svého dětství. Na voze, na němž předtím dal národní správce vozit čerstvě vykydaný hnůj, což vyvolalo rozhořčení mezi místními obyvateli, jinak zstrašenými brutálně prosazovanou kolektivizací. Ne náhodou se jeden z kritiků či stranických a svazových funkcionářů vyjádřil na adresu Jana Hanuše a jeho kompozic: „Kdybychom tak věděli, proti čemu se ten Hanuš tak bouří...“ Bouřil se, a právem, ale také marně. Po roce 1989 se Jan Hanuš nerad vracel tam, kde místo krásného domu, jak si jej upamatoval z časů dětství a mládí, stála po čtyřech dekadách budování šťastných zítřků vyplněná budova.

Vzpomínka Jiřího Temla na Jana Hanuše

Skladatele Jana Hanuše jsem poznal v 70. letech minulého století, kdy jsem byl zaměstnán jako hudební dramaturg Plzeňského rozhlasového orchestru. Šéfem tohoto tělesa byl profesor Bohumír Liška, skvělý dirigent a dlouholetý Hanušův přítel. Hanuš se natáčení svých skladeb v plzeňském rozhlasovém studiu většinou osobně zúčastňoval. Poznal jsem ho tehdy jako člověka vzácných charakterových vlastností – vzdělaného, ušlechtilého, skromného a pracovitého, který do náročného nahrávacího procesu vždy vnesl přátelskou atmosféru plnou porozumění a vděčného uznání dosaženého výsledku. Jako člověk vždy ochotný pomoci nezištně přispěl ke snížení mých organizačních potíží spojených s personálním využitím našeho atypicky redukováného orchestru a pohotově připsal do partitury *Galeria Goldoni* part trombonu. Tehdy ve dnech natáčení nás po frekvenci spolu s profesorem Liškou naložil do malého fiata a na výletě po kraji nám v přírodě líčil zajímavé příhody spojené s prováděním své bohaté operní a baletní tvorby. Po mém odchodu do Prahy naše setkání z důvodu časového zaneprázdnění slábla, ale jak se říká, věděli jsme o sobě. Z natáčení v Praze si rád vybavuji realizaci jeho neobyčejně působivého písňového cyklu na text Kamila Bednáře, nazvaného *Dřevěný Kristus*. Jako soukromý žák Otakara Jeremiáše byl Hanuš autorem plného orchestrálního zvuku. Sledoval jsem jeho celoživotní vývoj, během kterého svůj jazyk stále obohacoval o nové výrazové prostředky včetně elektroniky. Svou tvorbou zasáhl do všech žánrových oblastí. Jeho dílo je inspirováno převážně humanistickými, filozofickými a zejména duchovními podněty. Nespornou autoritou byl tento umělec v oblasti editorské činnosti, kde zúročil své zkušenosti získané v rodinném Urbánkově nakladatelství. Socialistický režim bránil autorovi v uvádění a provádění liturgické a duchovní hudby, která bývala přesto s potížemi realizována na chrámových kůrech a neoficiálních pódii. Janu Hanušovi byl v roce 1988 po zásluze udělen titul národního umělce, kterého se autor vzdal na protest proti událostem 17. listopadu. V novém období svobody se stal hlavním organizátorem transformace bývalého Svazu českých skladatelů do Asociace hudebních vědců a umělců.

Pražská nokturna, op. 75

Hudba Jana Hanuše vykazuje – podle jedné z heslových charakteristik – mimo mohutného myšlenkově, obsahově a vývojově progresivního záběru také mimohudební vnitřní sourodost, myšlenkovou provázanost, zamýšlenou a vnímanou autorem jako privátní výpověď o světě. Svá *Pražská nokturna, op. 75*, dedikovaná Pražskému komornímu orchestru, komponoval v letech 1972–1973, tedy v době, kdy poněkud přestával skládat do šuplíku a kdy opět začínal být o jeho hudbu zájem. O rok později v dubnu provedl v partituře opravy. Hanuš zamýšlel svá *Nokturna* začlenit do nerealizovaného hudebně-tanečního cyklu *Cesta*, do něhož měly patřit skladby *Láska a smrt*, respektive *Petr a Lucie*, *Fragmenty z Prometheie*, *Pražská nokturna* a *Tři eseje*.

Jan Hanuš nepatřil k bázlivým jedincům; byl však člověkem pokorným a věřícím. V pětivětých, orchestrálně komorních *Pražských nokturnech* rozezněl méně dramatickou část svého hudebního výrazu. Jak nám naznačují jednotlivá předznamenání, dokázal být v této kompozici i hravě záhadný (*misterioso*), rozmarný (*a capriccio*), zamilovaný (*amoroso*), bouřlivý (*feroce*) a zasněný (*sereno*). A je-li předpoklad o tanečním cyklu *Cesta* správný, *Nokturna* v něm představovala lyričtější část vedle expresivnějších, stylově ale sourodých *Tří esejů*.

Jednou budem dál

Jiří Tichota, zakladatel a vedoucí skupiny Spirituál kvintet, v jednom z textů vzpomínal na to, jak v červnu 1983 v pražském Paláci kultury u příležitosti Světového shromáždění za mír a život proti jaderné válce musel Spirituál kvintet na připravený playback předstírat hru a zpěv původně baptistického hymnu *We Shall Overcome*, u nás známého jako *Jednou budem dál*. Členové populární kapely, jimž právě obliba této písně „způsobila“ roční zákaz veřejného vystupování, nedobrovolně koncertovali před shromážděnými normalizačními politiky, zahraničními hosty a více než 3000 „bojovníky za mír“, jak tehdejší média označovala přítomné delegáty a diváky. V oné chvíli se ze zakazovaného protestsongu stala oficiálně protežovaná, mocí zneužitá píseň. Nejednalo se však v těch dnech od 21. do 26. června o nic zvláštního, vždyť právě večer 21. června se na sto padesát tisíc Pražanů na Staroměstském náměstí účastnilo povolené mírové manifestace – koncertu, na němž například Karel Gott zpíval *Give Peace a Chance* / *Dejte šanci míru*.

Příběh vyprávěný Jiřím Tichotou vypovídá o tom, že hudba, ať je jakákoliv, si politiku nevybírání, naopak politika si vybírá hudbu. A vlastně ani to ne. Politici si vybírají skladatele, instrumentální hráče či zpěváky k tomu, aby je pozvedli či zatratili, mají-li k tomu vliv a moc. Vraťme se však k příběhu písně *We Shall Overcome*, za jejíhož duchovního spolutvůrce bývá považován metodistický kazatel Charles Albert Tindley (1851–1953), autor textu a nápěvu spirituálu *I'll Overcome Someday*, zlidovělými úpravami proměněného v song *We Shall Overcome*. V USA a později i v Evropě jej zpopularizoval známý americký folkový písničkář Peter Seeger (1919–2014), který byl také politický aktivista a v letech 1942–1949 člen Komunistické strany USA, postihovaný v McCarthyho éře za své občanské postoje Sněmovním výborem pro neamerickou činnost. V roce 1964 Peter Seeger navštívil při své cestě kolem světa, již absolvoval s rodinou, i Československo. Unavený a hlasově indisponovaný zpěvák v neznámé zemi, patrně prvé socialistické, kterou navštívil, odehrál devět koncertů. Na nich prezentoval i své levicové názory a komentáře k protiválečným písním, jimiž protestoval proti válce ve Vietnamu. K jeho nemalému překvapení ho za ně ostravské publikum vypískalo. V zemi, v níž bylo zpolitizováno takřka vše, chtěli lidé slyšet americké písně, protestsongy a spirituály, ne politické názory levicově smýšlejícího písničkáře. Přesto však legendární Seeger při svém turné ještě více zpopularizoval folk a americký bluegrass, ukázal, jak zrušit bariéru mezi publikem a pódium, jak s publikem navázat neformální a živou komunikaci. A jistě přispěl i k tomu, že o sedm let později opatřil Ivo Fischer ve světě známý folkový song pro Spirituál kvintet českým textem.

Ve Fischerově překladu se píseň stala populární, ba přímo hitem, na jednom z koncertů konaných v předvečer tragického výročí Palachovy smrti. Později do ní kapela vložila brumendo, při němž si všichni mohou něco přát, což tehdy znamenalo cosi svůdně lákavého, s pelem zakázaného. Píseň také skutečně byla zakazovaná – až do doby, kdy se z ní uvedením na Světovém shromáždění za mír stala slovy Jiřího Tichoty prodejná děvka. V roce



Čelo pokojné studentské demonstrace 17. listopadu na Národní třídě v Praze stojící tváří v tvář policejním těžkooděncům. Lidé zde zpívali spirituál Jednou budem dál; „pořádkové síly“ během brutálního zásahu zranily přes 560 osob. Přítomné nepřekvapil zásah samotný, nýbrž množství lidí, kteří se toho dne vydali z Albertova do centra Prahy. Zbavovali se strachu z moci režimu, a utvářeli tak společenství, z něhož se začala rodit občanská společnost. Foto: ČTK

1989 však byla kapelou opět vzata na milost, neboť právě tehdy jí lidé dokázali vrátit původní smysl, vyjádřený jak v anglickém, tak i v českém textu slovy, která se vztahují k naději. Zpívali ji bezbranní studenti na Národní třídě večer 17. listopadu, sedící tváří v tvář hradbě příslušníků Pohotovostního pluku, připravených na brutální zásah. „Cíl je blízko nás, cíl je blízko nás, cíl je blízko nás, já vím, jen víru mít, doufat a jít, jednou budem dál, já vím...“

***Havlíčku, Havle* Jaroslava Hutky**

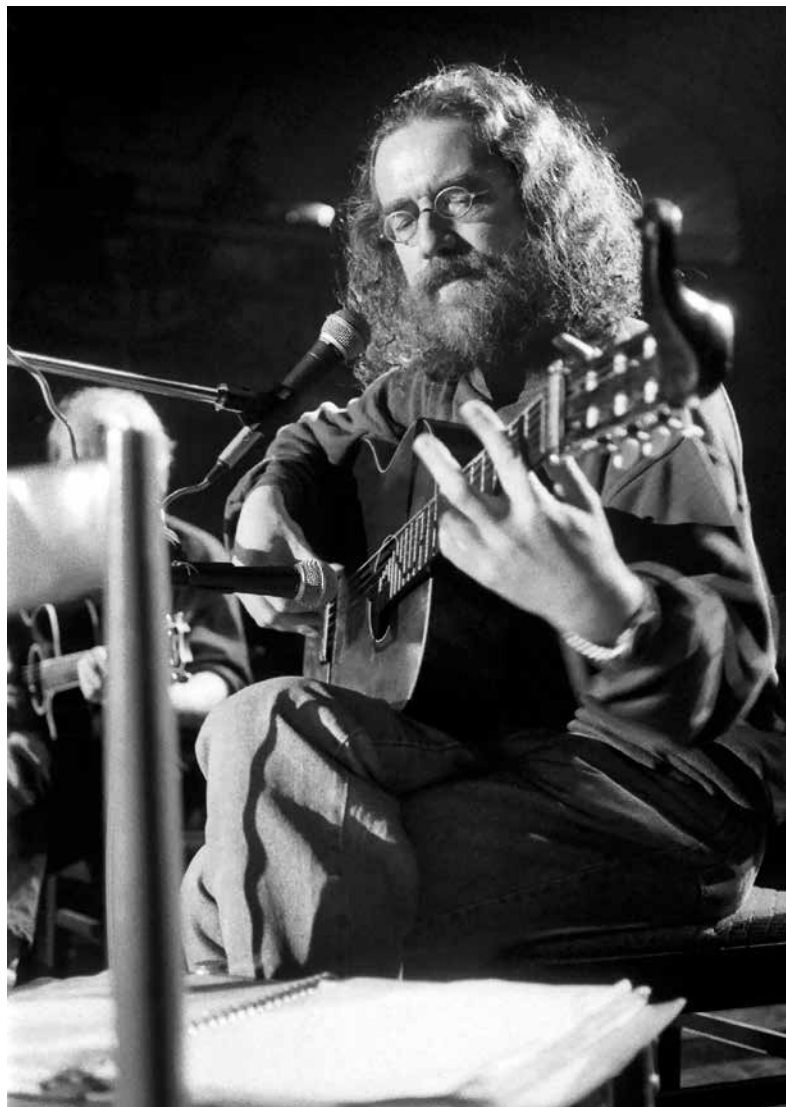
Jaroslav Hutka, rodák z Olomouce, jehož dětství poznamenalo nucené vystěhování z domova provedené za asistence třídně uvědomělých ozbrojených dobrovolníků – příslušníků Pohraniční stráže, patří spolu s Vlastimilem Třešňákem, Miroslavem Palečkem, Michaelem Janíkem, Vladimírem Mertou a samozřejmě Karlem Krylem mezi první písničkáře u nás. Patrně mu náleží i další prvenství, a to ve vystupování na pražském Karlově mostě, kde hrával s Petrem Kalandrou. Zakládající garnitura písničkářů sice oslovovala věkově blízkou skupinu mládeže, nikoliv však generaci jejich rodičů, kteří se s nimi a s jejich tvorbou dokázali identifikovat až po okupaci Československa roku 1968. Kritické vystupování vůči okupaci bylo v počátcích normalizace předmětem kvaziodborného posuzování při takzvaných rekvalifikačních zkouškách, na nichž jednotliví umělci ve skutečnosti prokazovali loajalitu ke KSČ. Jaroslav Hutka se tohoto nedůstojného zkouškového spektaklu odmítl účastnit. Místo toho založil v roce 1971 Tyjáter písničkářů a následně neformální sdružení Šafrán, jejichž působení do poloviny sedmdesátých let lze označit za jeden ze zázraků vymykajících se šedi normalizace. Konec sdružení urychlily podpisy Jiřího Pallase, Vlastimila Třešňáka a Jaroslava Hutky pod dokumentem *Charty 77*, tomu však předcházela zájem StB o některé členy, zejména o Hutku, na něhož založila spis Akce Zpěvák.

Následně přišel přímý zásah proti populárnímu písničkáři, StB 12. května 1977 Jaroslava Hutku zatkla a po tři dny vazebně zadržovala. Ve výsleších se zaměřila na jeho politické názory, zejména ale na tehdy novou píseň *Havlíčku, Havle*, kterou Hutka složil po prvním zatčení Václava Havla. Je paradoxní, že autor své verše „A podle litery paragraf šavle teď dumej o právu, Havlíčku, Havle“ poslouchal ve vazbě, když je s dalšími jeho písničkami pouštěli vyšetřovatelé StB. Zkušenost z vazby a výsledků Hutka popsal v textu *Utkání se skálou*, v němž se objevuje i scéna z výslechu: „Podívejte,“ snažil se vysvětlit, „poezie vrhá reflexy a často se stává, že jedna věc připomene úplně jinou, ale na tom poezie stojí. Na podobenství. Proto k ní může každý člověk přilnout zcela osobně, protože v tom může najít reflex svého života. A pokud se vám zdá, že píseň o Havlíčkovi připomíná osud jiné osoby, tak byste neměl soudit píseň, ale zamyslet se nad skutečností, jak je možné, aby jedno připomínalo druhé. A jelikož jste bezpečnost, tak byste se měli snažit napravit SKUTEČNOST a ne se zlobit na písničku. To je jako spravovat shnilou podlahu, když voda teče střechem.“

Popularita nechránila Hutku před státněbezpečnostní šikanou, známou z dokumentů i odborné literatury jako Akce Asanace. Média současně zatajila písničkářovo umístění na čtvrtém místě v anketě Zlatý slavík a ocenění alba Vandrovali hudci jako desky roku. LP Šafrán se již na pulty obchodů nedostalo, dvacet tisíc výlisků místo toho našlo zatracený osud ve stoupě. V červnu 1977 Jaroslav Hutka uslyšel od příslušníků StB poprvé narážky na možnou emigraci, nebral je však vážně, na rozdíl od manželky, obávající se jeho věznění. V posledních dnech pobytu v Československu se dozvěděl, že mu StB zadržuje poštu. 18. října 1978 Hutka opustil v Rozvadově území ČSSR. Samopalem ozbrojený příslušník Pohraniční stráže se s nastávajícím exulantem rozloučil snad ironický-

mi, snad udivenými slovy: „Vy jste ten zpěvák? A odjíždíte natrvalo? Není to škoda?“ Nový domov písničkář postupně nacházel v Nizozemsku. Nacházel jej však těžce a způsobem vlastně traumatickým: odmítán českými exulanty, právě těmi, kteří mu měli rozumět a pomáhat.

O jedenáct let později vystoupil Jaroslav Hutka za ranního oparu 25. listopadu 1989 z letadla v Ruzyni. Celníci ho teprve po obstrukcích a po zaplacení dvoudenního víza pustili z letištní haly. Ještě téhož dne zpíval na Letenské pláni, před více než půlmilionovým publikem. Ale ani tehdy se přes počáteční triumf a popularitu nejednalo o návrat, o němž Jaroslav Hutka snil, neboť ve svobodné zemi nenacházel ani později svobodné prostředí. V jednom ze svých fejtonů vypsál před dvaceti lety myšlenku i dnes tíživě platnou: „Česká duše více toužila po majetku než po svobodě a touha po majetku nastoluje špatné vládce... V chaotickém a mladočeském liberalismu je svoboda slova úsměvná záležitost. Je myšlena pro chudé, ale nefunguje to. Nový český zchudlík nechte, pouze s úžasem sleduje své ponížení. Až se probere, tak se začne bránit a možná svobodu slova začne považovat za původce všeho zla.“



Jaroslav Hutka na koncertě Konec české kultury? konaném k 3. výročí sametové revoluce. Mnozí považují tohoto známého písničkáře, signatáře Charty 77 a jednu z obětí akce Asanace, v jejímž rámci se nuceně „vystěhoval“ do Nizozemska, za enfant terrible české písňové scény. A to díky jeho přímočarosti, s níž kritizuje naši současnost, stejně jako kritizoval realitu normalizace i poměry v exilu. Jaroslav Hutka je však nemálo kritický hlavně sám k sobě... Foto: Jaroslav Hejzlar/ČTK

Lou Reed – *Perfect Day*... jemněji už to nejde

Dramatik, spisovatel, filozof, v neposlední řadě politik a státník, po nemalou část svého života disident a prezident Václav Havel měl jak známo blízký vztah k rockové hudbě. A to nejen jako slovy Michala Kocába rocker, ale i jako člověk spjatý s politikou a tím i se zvláštním vztahem ke světu. Pro Havla rock představoval jednu z artikulací, jejichž prostřednictvím lze vyjádřit existenciální zkušenost s tímto světem, společností i se sebou samým. Uvědomoval si, že tento vztah je nutné chránit před zvůli politiků tam, kde je tento specificky autentický postoj považován mocí za nebezpečný či znepokojující, kde dochází ke kriminalizaci osob, jež mnohdy těžko navazují komunikaci mimo svůj osvojený, přitom ale úzce vymezený prostor. Slovy Václava Havla se jednalo často o lidi v mocenském řádu režimu nejvyděděnější...

Proces se skupinou The Plastic People of the Universe v původních plánech komunistického režimu představoval zdánlivě snadný střet s undergroundovým hnutím v Československu, na jehož konci se chystala prezentace odsouzených osob a jejich příznivců jako flákačů, výtržníků a alkoholiků stojících mimo normalitu, a tedy i mimo normalizovanou společnost. Proces ale vyústil v Chartu 77, jejíž vznik sice neavizoval naději na okamžitý a viditelný politický efekt, v průběhu dalších let se však ponenáhlu projevoval jako čin zhodnocující se nepřímou v čase a zkušenostmi jeho aktérů. Již předtím obviněným členům skupiny vyjádřil podporu básník Jaroslav Seifert, spisovatelé Ivan Klíma, Pavel Kohout a Václav Havel, filozofové Jiří Němec a Jan Patočka, k nimž se připojil držitel Nobelovy ceny za literaturu Heinrich Böll. Díky tomu se proces s vybranými členy skupiny „vlasatců“ omezil místo původních čtrnácti vyšetřovaných za trestný čin výtržnictví pouze na Pavla Zajíčka a Vratislava Brabence, mluvčího kapely Ivana Martina Jirouse a Svatopluka Karáska; tedy, vyjádřeno dobovou frazeologií, na „pomýlené intelektuály“.

Václav Havel si uvědomoval, že hudba Plastiků není potrhá schválnost, diletantský pokus o extravaganci, jeho nejen rockové srdce však přeci jen bilo v rytmu Joan Baezové, Suzanne Vega, The Rolling Stones či Lou Reeda, s nímž ho pojilo přátelství. V dubnu 1990 přijel Lou Reed poprvé do Československa. S Václavem Havlem připravil rozhovor pro časopis *Rolling Stone*. Netušil, že na oplátku vystoupí ve výstavní síni Ústředí lidové umělecké výroby s kapelou Půlnoc. Později vzpomínal – a jednalo se pro něho o okamžik bizarní a nádherný zároveň – na to, jak se zde k němu a k hudbě jeho bývalé kapely Velvet Underground jako k inspiračnímu zdroji hlásili muzikanti z české undergroundové scény. Mezi nimi i Milan Mejla Hlavsa, spoluzakladatel Plastiků, s nímž v roce 1998 Lou Reed vystoupil v Bílém domě jako host Václava Havla.



Rockový zpěvák Lou Reed a prezident Václav Havel. Dva přátelé při neformálním rozhovoru, takový titulěk by patrně zvolil tisk, nebýt ovšem toho, že na této fotografii hlava státu rozmlouvá s rockerem, jehož život šokoval nejednoho puritána. Hudební publicista Vojtěch Lindaur charakterizoval Havla jako introvertního intelektuála a Reeda jako rokenrolové zvíře. Jistě v nadsázce a ne zcela přesně, pokud ovšem nepovažoval onu charakteristiku za zaměnitelnou... Foto: Michal Doležal/ČTK

Byl to zpočátku lehce nahozený, s úsměvem diskutovaný nápad Alexandra Vondry. Lidé z administrativy Billa Clintona po přečtení Reedových textů a životopisu prohlásili, že není možné, aby tento člověk v Bílém domě vůbec kdy vystoupil. Sice právě Lou Reed vnášel do rockové muziky žánrově intelektuální podněty, vedle nich ovšem i témata pouze zdánlivě undergroundová, společensky ale tabuizovaná – jako například prostituce, drogy, sexuálně otevřené praktiky sadomasochismu a transvestitismu. O smyslu vystoupení, konaného v centru moci a establishmentu, pochyboval patrně i Reed, který se vůči Bílému domu kriticky vymezoval, a jistě i jeho manažer. Václav Havel ale oba přesvědčil a před jeho přáním kapitulovali i prezidentovi úředníci. Nejen oni, ale také na večírku přítomní kongresmani a senátoři zpočátku považovali akci za mírně řečeno extravagantní.

Lidé z establishmentu se ale nakonec v srdci Ameriky setkali s lidmi z undergroundu na vydařeném večírku, je- muž předcházela oficiální státní večeře. Obavy z neúspěchu a možného skandálu, vzhledem k doznívající aféře s Monikou Lewinskou patrně pochopitelné, rozptýlila bezprostřední atmosféra večera, již se málokdo při zvukové zkoušce nadál, neboť někdo z pověřených Bílého domu hudebníky žádal, aby hráli jemněji. Od Lou Reeda se mu dostalo rockově přímočaré odpovědi: „Tak běžte pryč... jemněji už to nejde. Já si představuju jemnej zvuk takhle...“ O pohodě svědčil spontánní smích Billa Clintona, reagujícího na Reedovy sexistické narážky v pozměněném textu... ten večer byl prostě perfect day.

Václav Havel v Bílém domě neprezentoval pouze hudbu, kterou měl rád. Podařilo se mu především alespoň na chvíli přiblížit protikladné světy, přesvědčit je k setkání, k zaposlouchání se. A to je jeden ze smyslů politiky a jedna z rolí státníka. Způsob, který pro to zvolil český prezident, si nemohl a nemůže dovolit každý. V případě Václava Havla se nejednalo o prázdné gesto, nýbrž o pokračování toho, co spolu s ostatními lidmi z disentu a undergroundu prokazoval po celý život, že gesta zdánlivě nesmyslná a marná – v případě koncertu v Bílém domě symbolická – nabývají skutečného smyslu v čase, že až s jeho postupem se ozřejmuje jejich nepřímý, přitom ale dlouhodobý význam. Vyjádřeno slovy vypůjčenými z jiného kontextu a od jiného politika: „Pánové, kdo z vás na to má?“ Nutno ovšem podotknout, že skutečný smysl věcí veřejných se projevuje v přítomnosti nikoliv pouze činy jednotlivců, ale nás všech.

Kuličky – Jdou, Kuličky jdou

Ten příběh se odehrál okolo Hradce – a upřesněme, že Hradce Králové, stejně jako zlidovělá píseň, v jejímž refrénu se zpívá známé: „jdou, vojáci jdou, bože, jaká je to krása, pěkně v řadách za sebou, každé dívčí srdce jásá“ a kterou nejenom pro poslední verš hrály Kuličky v pozměněné podobě na závěr koncertů – „jdou, Kuličky jdou...“ Kuličky, těleso počtem členů, zpočátku převážně amatérů, proměnlivé, založil hudebník Milan Lucký, skladatel, aranžér, performer a showman v jedné osobě, v reakci na zákaz účinkování, jímž úřady postihly jeho kapelu Zelená vlna. Lucký proto hledal řešení, jež by v pozdně socialistickém prostředí umožnilo vyjadřovat se svobodně, bez strachu z postihů a zákazů. Problém rozřešil tehdy preferovaným masovým pojetím nového souboru, ovšem realizovaným s rafinovaností hodnou novobydžovského rodáka. Sestavil početné těleso, jehož hráči neuměli až na výjimky vůbec hrát. Například kytarová sekce se svého času sestávala z patnácti instrumentalistů ovládajících svůj nástroj dvěma akordy nebo podle Milanem předkreslené šablony. Nemenší počet sborově halekajících sólistů dokázal sice tón nasadit, nikoliv ale udržet, čemuž autor budoucích hitů přizpůsobil rozsah partů i rytmus, stejně jako ono žádané masové provedení. Ovšem naplnil je novým obsahem – radostně projevovanou kritikou normalizačních pořádků, kterou však bylo nutné vyposlechnout mezi řádky a pochopit. Jako například příkaz páně dirigenta vyřvaný na pódiu: „Absolutní kázeň!“, směřující proti mužsky neuspořádanému tělesu, zbavenému předtím trémy zavdanými doušky dobrého antistresoru. Ironie tak přecházela v parodii dobových poměrů...

Nutno ale dodat, že se později do tělesa „vloudili“ profesionální hudebníci nejenom z Hradecké filharmonie, nýbrž i houslista Státní filharmonie Brno Jan Beránek, což přispělo k profesionalitě výkonů, nikoliv ovšem k úbytku dadaistické poetiky Kuliček, pro někoho hraničící s naivitou, pro jiného koketující s hudebním minimalismem. Ve výsledku „záluďný“ antiestablishmentový projev nadále mátl prorežimní souvěrce, budil ale nadšení u všech recesistů a svobodně smýšlejících posluchačů. Těleso, od každého koncertu k dalšímu vystoupení se rozrůstající, budilo úžas i děs nejen svým počtem, nýbrž i vzezřením. Jedna z podmínek účasti v něm totiž spočívala v úpravě vizáže – povinný byl plnovous, a to i u hráčů věkově či geneticky holobradých, markýrjících tuto mužnou ozdobu přílepy. Genderově striktní řád později muži Kuliček přeci jen rozvolnili, na rozdíl od rytmicky pregnantních skladeb, jež Milan Lucký komponoval s využitím parafrází lidové poezie (*Hody hody doprovody*), případně z variací klasických kousků, nevyužív k tomu bohužel kousky Zdeňka Fibicha z *Nálad, dojmů a upomínek*. Projevil přitom odvahu, nezalekl se například na posluchače namířené masově skandované výzvy: „Nám se to lí-bí, ták-hle si hrát, komu ne, komu ne, ať odejde, komu ne, komu ne...“

Nešlo tu však pouze o hru se slovy, s tělesem amatérů, s vizualizací hudby, nepřenosnou ve zvukovém záznamu, nezapomenutelnou ale pro diváky nadšeně sledující po celém pódiu přískoky rozprostřený výkon dirigenta, udávajícího takty pohybem celého těla, předzpěvujícího i hrajícího a občas bijícího na klavír. V celém projevu Kuliček šlo v dobovém kontextu o něco více. V jejich hudbě se projevoval slovy hudebních kritiků vliv Janáčka, Stravinské-

ho, Bartóka a minimalismu, to vše obohacené o vtip a humor. Ten ostatně projevili i Jan Pokorný v pořadu *Hudební studio M* v roce 1989 otázkou: „Patří-li kuličky jaru, nepatří tedy Kuličky P-p-ražskému jaru?“ Kuličky, označované za rockový ansámbl zvící Alexandrovců, se těšily takové vážnosti, že jim byla predikována účast na Týdnech nové tvorby. S nadějí, že tuto akci obohatí o recesi, masový happening a stanou se i zde miláčky převážně odborného publika, jako tomu bylo na Vokalíze a Rockové Vysočině. Právě na těchto rockových festivalech zaujaly Kuličky nejen hrou, ale i veřejně projevenou dikcí – jako například ve skladbě *Ostravská*, v hudbě kombinující či spíše parodující masový pochod (jakoby inspirovaný Mosolovovou skladbou *Zavod*) s disonancemi a kytarovými sólovými riffy, na něž navázala operetně pojatá a ironizující sóla sekce dechů, přerušená rytmizovaným staccatem sboristů – „Dneska ráno máme vstávat a do práce jít“, načež tuto masovku přerušilo tiché odmítavé gesto...

Skladba *Ostravská* ironizovala formálně doposud platný, funkčně ale vyprázdněný kult dělníka. Síla Kuliček možná spočívala, vyjádřeno opět obratem kritika, mimo hudbu, nikoliv však mimo společenské angažmá. Otevřeně projevenou kritiku, poukaz na marasmus a neutěšené životní prostředí vyjadřovala skladba *Ekologická*, inspirovaná Orientem, impresionismem a brutalismem: „Na vodě plavala chcíplá ryba, asi se někde stala chyba.“ Oficiální kruhy mátlá bezprostřední hravost, spojená se zdánlivým diletantismem, ono masové angažmá mužsky mužného obyvatelstva Nového Bydžova, tedy prvky, proti nimž nestačily v perestrojkové době účinně zareagovat, zvláště když každou performanci Kuliček doprovodily nadšené ohlasy v médiích. Ty snad chránily členy souboru i Milana Luckého před úředním postihem, nikoliv však před pozváním například na krajský odbor kultury k podání vysvětlení či na radnici, kde se zodpovídali z ostudy učiněné údajně městu a jeho oficiálním představitelům podpisem petice *Několik vět*, o čemž se zástupci města dozvěděli z poslechu rozhlasové stanice Svobodná Evropa. Současně s tím však v tisku vyšel jeden z obdivných textů o Kuličkách, na nějž jeden z káraných poukázal. Brunátného tajemníka následně odbourala další fousatá kulička – nikoli oslovením pane v době přetrvávajícího soudruhování, nýbrž předlistopadovým sdělením: „Úloha strany již skončila, vy to ještě nevíte?“ Kuličky podepisující petici *Několik vět* to věděly o něco dříve než ostatní... I proto je nelze považovat za pouhé recesisty z Nového Bydžova, kteří ve dvou autobusech cestovali po vlastech českých. Sice už dávno neexistují, zůstala však po nich vzpomínka – pro mnohé kultovní album, přikrývající hravostí paradoxy doby. Jako dadaisticky hravá, a proto i dobově populární píseň Kuliček: „Měla za uchem, měla za uchem, měla za uchem, měla za uchem, měla za uchem, měla za uchem, měla za uchem suchýýýý z nosu...“



Původně východočeská hudební formace, později rozšířená o hudebníky snad ze všech koutů republiky, založená Milanem Luckým. Extravagantní těleso vzniklo v neopakovatelných podmínkách československé perestrojky – v čase nekomerčním, kdy nebylo zřejmé, co je a není zakázané, kdy si každý postupně osvojoval onen veřejně nepřiznaný prostor svobody, tak jak to činily Kuličky svým hudebním a výrazovým performerstvím, dadaismem, minimalismem a naivismem. Kuličky zazářily a zařadily si na české hudební scéně během let 1988 až 1992 jako meteor – oslnivě a krátce.
 Foto: Djamel Kandoussi



*Fotografický portrét jednašedesátiletého Antonína Dvořáka z roku 1902 zpodobňuje skladatele ve vrcholném období života, jako mezinárodně uznávaného autora devíti symfonií a symfonických básní, velkého množství skladeb instrumentálních a komorních, koncertních ouvertur, mezi něž patří i *Můj domov*, op. 62, koncertních skladeb a písní a v neposlední řadě deseti oper, jímž se dnes dostává nemalého ocenění v cizině, zejména populární *Rusalice*. Foto: ČTK*

Antonín Dvořák – *Můj domov*, op. 62. Dvě v jedné...

Dvořákova ouvertura *Můj domov*, op. 62, bývá označována za drobnou, příležitostnou, ve výsledku ale brilantní skladbu. Byla zkomponována ke hře Františka Ferdinanda Šamberka *Josef Kajetán Tyl*, napsané po vyhoření Národního divadla s úmyslem nejen připomenout legendární postavu českého divadelnictví a v podstatě tragický život J. K. Tyla, nýbrž i podpořit další sbírky na opravu vyhořelého chrámu Múzy Thálie. Dramaticky pojatá tříaktová freska z Tylova života psaná s vlasteneckým zápalem trpí, soudě podle recenzentů z doby prvé republiky, přílišnou sentimentalitou. Šamberk nechal s odkazem na píseň *Kde domov můj?* svého Tyla bloudit z místa na místo bez toho, aby našel spočinutí a v něm vysněný domov. A právě tento dramatický a hudební motiv přiměl ředitele Františka Adolfa Šuberta, aby vyzval Antonína Dvořáka ke kompozici scénické a melodramatické hudby. Ten zadání přijal a s užitím důmyslných harmonických a figuračních obměn Škroupovy melodie *Kde domov můj?* vytvořil scénickou hudbu nesporných hudebních kvalit. Pro ouverturu však autor potřeboval další kontrastní hudební myšlenku. Tu našel v lidové písni *Na tom našem dvoře*, patrně s vědomím, že ji Tyl ve svém *Strakonickém dudákovi* nechal zpívat šumařem Kalafunou. Dvořákova ouvertura poprvé zazněla při premiéře Šamberkova *Tyla* 3. února 1882 a setkala se s rozhodným úspěchem, opět a opět potvrzovaným při dalších, již samostatných provedeníh. Dvořákův *Můj domov* se stal koncertním číslem filharmonických koncertů.

Postupem času ale začal vadit veršový podklad písně, jejímž tématem autor ouverturu zahájil: „Na tom našem dvoře všechno to krákoře, i ten kohout. Nemohu na tebe, potěšení moje, zapomenout. A kdybych zapomněl, tak ne lehce, vždycky mne pro tebe, potěšení moje, bolí srdce.“ Přestože se jedná o kompozici virtuózní, a to jak v orchestraci, tak v tematickém zpracování a melodických proměnách, spojení budoucí státní hymny s lidovou písní si vyžádalo daň v podobě výhrad, sílících pochopitelně po vzniku Československa. Jakkoliv ahistorický přístup to byl, způsobil, že *Můj domov* následně nezněl na koncertních pódíích

tak často, jak by vzhledem ke své kvalitě zasloužil. Domnělá slabost skladby se však za jiných okolností ukazovala jako přednost. Například na koncertu 7. prosince 1989, kde hráči České filharmonie pod taktovkou Václava Neumanna provedli Dvořákovo *Te Deum* a právě ouverturu *Můj domov*. Předtím ale za slavnostní a radostné nálady rozžal Rudolf Hrušínský adventní svíci a Smetanovou síní zazněl *Svatováclavský chorál*, zpívaný sborem, částí povstaleho publika i členů České filharmonie. Poté jeden z nejvýraznějších herců své generace, známý kritickým vztahem ke komunistickému režimu, přečetl poselství kardinála Františka Tomáška adresované orchestru a pěveckému sboru České filharmonie a všem lidem dobré vůle. Dvořákův *Můj domov* byl tehdy posluchači vnímán jako dílo vlastenecké, a to díky autorově citaci státní hymny, vyznívající v hymnickém závěru jako apoteóza domova, jehož obyvatelé se na konci roku 1989 osvobozovali ze jha totalitárního, nedemokratického režimu.



Marta Kubišová na Koncertě pro všechny slušný lidi 3. prosince 1989. Na této obrovské hudební akci vystoupilo na pět set účinkujících. Osmihodinový přímý přenos sledovaly u televizorů miliony diváků. Martu Kubišovou, jednu z nejlepších interpretek populární hudby u nás, nevnímali jako symbol roku 1968, nýbrž jako symbol sametové revoluce a jako osobnost, která dokázala překročit hranice doby a žánru a jejíž morální integritu nebylo a není možné zpochybnit. Foto: Michal Doležal/ČTK

Modlitba pro Martu

„Na tebe, národe český a moravský, vlasti milá, zapomenouti také nemohu při svém již dokonalém s tebou se loučení... Věřím i já Bohu, že po přejití vichřic hněvu, hříchy našimi na hlavy naše uvedeného, vlada věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lide český!“

Rozsahem nevelký spis Jana Amose Komenského *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské* patří k nejdůležitějším dílům tohoto Evropana rodem z jihovýchodní Moravy. Nešťastný autor v něm reflektoval uzavření vestfálského míru, po němž se exulanti nemohli navrátit do vlasti. Komenský pochopil, že Jednota bratrská, jejímž byl (posledním) biskupem, zanikne. Na počátku roku 1650 započal tedy po vzoru bohatých měšťanů a králů odkazujících obci své ponaučení psát testament, v němž se obrátil k lidem nejen své víry, nýbrž i jiných církví. Rozloučil se i s národem českým. *Kšaft* tedy Komenský psal v době pro něho obzvláště těžké, kdy propadal beznaději. Přesto našel sílu k vyjádření výše citovaného přesvědčení – proroctví útěšných věcí budoucích, adresované příštím pokolením. Ta si mohla s rozvahou koncipovaný metaforický text, protkaný citacemi ze Starého a Nového zákona, přečíst až v roce 1848, kdy došlo k jeho pražskému vydání. Znal jej Tomáš Garrigue Masaryk, čítající v Komenského *Kšaftu* za Velké války, kdy vedl protirakouský odboj. A nikoliv náhodou se jím v roce 1968, v době žitých nadějí Pražského jara, inspiroval textař a básník Petr Rada v písni *Modlitba pro Martu*, autor básnický poetických textů psaných zejména pro Hanu Hegerovou, ale i Karla Gotta, Waldemara Matušku, Václava Neckáře, Evu Pilarovou či Hanu Zagorovou. V tu dobu ještě netušil, že i jeho dostihne osud exulanta, jenž bude muset odejít z vlasti po nátlaku StB, protože nebude ochoten přijmout „nabídku“ ke spolupráci.

Text *Modlitby pro Martu* tedy vznikl v době nadějí, kdy se zdálo, užijeme-li metaforu z Komenského testamentu, že lidu se navrací odejmutá vláda. Nahrávku písně s hudbou Jindřicha Brabce ale Marta Kubišová nazpívala krátce po okupaci Československa, kdy text nabyl jiného – apelativního a mobilizačního významu. Pásek se záznamem se

podářilo interpretce předat do rozhlasu a po odvysílání se *Modlitba* stala hymnou odporu proti okupantům, vyjádřením neozbrojené rezistence, vyzývající k jednotě bez zloby, svárů a záští a také k žití beze strachu z věcí budoucích, k míru v zemi okupované více než půlmilionem cizích vojáků. Významovou proměnu původní Komenského intence zachycuje především verš: „Teď, když Tvá ztracená vláda věcí Tvých zpět se k Tobě navrátí, lide, navrátí.“

A tak se z písně, původně určené pro tehdy populární televizní seriál *Píseň pro Rudolfa III.*, stal za dějinně tragických okolností hit. Televize seriálový díl s písní odvysílala až na podzim 1968, s poznámkou, že nemá žádnou souvislost s aktuálním děním. Za občanské postoje se představitelé komunistického režimu Martě Kubišové pomstili zákazem vystupování, jehož zdůvodnění nabylo krutě trapné, zbabělé podoby, lživě deklasující čest jedné z nejpopulárnějších zpěvaček, držitelky tří Zlatých slavíků, z nichž poslední jí byl předán neveřejně v redakci *Mladého světa*. I v době normalizace prokazovala Marta Kubišová občanskou statečnost, a to v nejtěžších chvílích, kdy se po smrti Jana Patočky stala mluvčí Charty 77.

Návrat Marty Kubišové k veřejnému vystupování a k následně obnovené umělecké dráze byl spojen s její patrně nejslavnější a nejocetňovanější písní. *Modlitba pro Martu* patří k divácky nejznámějším písním z doby sametové revoluce. V roce 2018 posluchači Českého rozhlasu v hlasování rozhodli, že píseň současně patří titul Hit století, před druhou *Českou písničkou* Karla Hašlera a třetí *Škoda lásky* Jaromíra Vejvody a Václava Zemana. Popularita *Modlitby pro Martu* patrně vyvěrá nejenom z jejích kvalit, nýbrž i z nadějí, s nimiž je neodmyslitelně spojována – ať již se vážou k roku 1968, nebo k roku 1989, kdy Marta Kubišová svoji *Modlitbu* zpívala 21. listopadu bez hudebního doprovodu z balkonu Melantrichu lidem vyjadřujícím odpor vůči komunistickému režimu na zcela zaplněném Václavském náměstí a v dalších dnech pak před statisíci posluchačů na Letenské pláni. Síla básnickových slov se tu pojila s myšlenkami vyjadřujícími touhu po změně režimu.

V krátkém informatoriu o autorech, interpretce a písni *Modlitba pro Martu* nesmí chybět jméno toho, kdo složil původní hudbu, a tím byl Jindřich Brabec. V *Českém hudebním slovníku osob a institucí* je charakterizován jako osobnost mnohostranná, jejíž úspěšná činnost se projevila zejména v původní písňové tvorbě, přičemž jeho aktivity organizátorské a publicistické vykazovaly poplatnost dobové kulturní politice. Se zdůrazněním jeho oborové profesionality je nutné si připomenut i Brabcovo rozporuplné, „politizující“ angažmá v dílech, „v nichž plédoval pro socialistickou orientaci české populární hudby“. Na rozdíl od *Modlitby pro Martu*, vnímané od počátku jako protestsong proti okupaci a normalizačnímu establishmentu, jejíž umlčovaná interpretku sdílela osudy zakazované písně, která se v průběhu sametové revoluce nevrátila pouze na scénu populární hudby, nýbrž na scénu, v níž umění obohacuje občanský prostor. A je dobře, že se tak děje prostřednictvím evergreenu, jehož text nás propojuje s daleko starší tradicí a odkazem a spojuje nás s výzvou více než obecně platnou: „Ať mír dál zůstává s touto krajinou...“

Výběr použité literatury:

- BÁRTA, Milan: K zajištění klidu a veřejného pořádku... Zásah bezpečnostních složek proti demonstrantům na Václavském náměstí 20.–21. srpna 1989. *Paměť a dějiny*, 2009, č. 3, s. 5–14.
- Český hudební slovník osob a institucí. <http://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/> (odkaz platný k 8. srpnu 2019).
- DRAŽAN, Jan – NĚMEC, Ondřej – PERGLER, Jan: *Náš Václav Havel. 27 rozhovorů o kamarádovi, prezidentovi, disidentovi a šéfovi*. Nakladatelství Zeď, Praha 2016.
- GALANDAUER, Jan: *T. G. Masaryk a vznik ČSR. Slovo k historii* č. 14. Melantrich, Praha 1988.
- HANUŠ, Jan: *Labyrint svět: svědectví z konce času*. Odeon, Praha 1996.
- HAVEL, Václav: *Dálkový výslech. Rozhovor s Karlem Hviždálou*. Melantrich, Praha 1989.
- HAVLÍK, Jaromír: *Česká symfonie 1945–1989*. Panton, Praha 1989.
- HAVLÍK, Vojtěch: *Jan Hanuš – skladatelská pozůstalost*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Praha 2007.
- HORÁČEK, Michal: *Jak pukaly ledy*. Ex libris, Praha 1990.
- HORN, Jan (ed.): *Perzekuce Václava Havla. Dopisy a dokumenty z let 1968–1989*. Knihovna Václava Havla, Praha 2015.
- HURNÍK, Ilja (ed.): *Pondělníci*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2002.
- HUTKA, Jaroslav: *Podzim je tady*. Fosil, Praha 1998.
- HUTKA, Jaroslav: *Utkání se skálou*. <http://hutka.cz/new/html/skala.html> (odkaz platný k 8. srpnu 2019).
- KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969–1993*. Academia, Praha 2012.
- KOLÁŘ, Pavel – PULLMANN, Michal: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Lidové noviny – Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2016.
- KOMENSKÝ, Jan Amos: *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*. Spolek Komenský, Praha 1928.
- KORTE, Oldřich František: *Chodící legendy*. TV Spektrum, Praha 1991.
- MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Vyšehrad, Praha 2017.
- OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost. Příspěvek k dějinám „normalizace“*. Maxdorf, Praha 1994.
- PEČMAN, Rudolf: *Beethoven dramatik*. Krajské kulturní středisko, Hradec Králové 1978.
- PREČAN, Vilém (ed.): *Charta 77 (1977–1989). Od morální k demokratické revoluci*. Archa, Bratislava 1990.
- REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu. Vzpomínky 1968–1990*. Ústav soudobých dějin AV ČR, Praha 2008.
- SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce (od listopadu 1989 do června 1990). Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*. Prostor, Praha 2009.
- ŠIMEČKA, Milan: *Konec nehybnosti*. Lidové noviny, Praha 1990.
- ŠULC, Zdislav: *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu 1968–1989*. Ústav soudobých dějin AV ČR, Praha 2000.
- URBAN, Jiří: Několik vět: posledních pět měsíců komunistické diktatury petiční optikou. *Paměť a dějiny*, 2010, č. 1, s. 20–45.
- VACULÍK, Ludvík: *Srpnový rok 1988–1989*. Mladá fronta, Praha 1990.
- VLADISLAV, Jan – PREČAN, Vilém: *Horký leden 1989 v Československu*. Nezávislý novinář, Praha 1990.
- ŽANTOVSKÝ, Michael: *Havel*. Argo, Praha 2014.

Plzeňská filharmonie

Plzeňská filharmonie je těleso s úctyhodnou historií a kulturní tradicí. Za léta svého působení si vybudovala pozici významného orchestru, jehož interpretační kvality mohou oceňovat posluchači nejen u nás doma a které svými uměleckými výkony přispívá k propagaci města Plzně i celé České republiky. V letošním roce si Plzeňská filharmonie připomíná 100. výročí svého vzniku. Její předchůdce, Symfonický orchestr Osvětového svazu, výrazně zasáhl do plzeňského kulturního života. Jeho první veřejné vystoupení se uskutečnilo 17. března 1920 v Měšťanské besedě. Výrazná éra symfonické hudby v Plzni pokračovala i po druhé světové válce. Byla spjata především s Plzeňským rozhlasovým orchestrem, jenž od roku 1946 realizoval nesčetná domácí i zahraniční vystoupení a – v souladu se svým názvem – také cenné nahrávky či živé rozhlasové vstupy. Jeho směřování ovlivňovaly silné dirigentské osobnosti jako Josef Hrnčíř, Antonín Devátý, Josef Blacký, Martin Turnovský, Bohumír Liška a mnozí další.

Orchestr Plzeňské filharmonie podniká četná zahraniční turné a vystupuje na prestižních pódii Evropy a USA. Jmenujme haly Gasteig v Mnichově, Liederhalle ve Stuttgartu, Alte Oper ve Frankfurtu, Brucknerhaus v Linci, Stadthalle ve Vídni, Mercedes-Benz Arena v Berlíně, Tonhalle v Curychu nebo Rudolfinum a O2 arénu v Praze. V srpnu 2017 vystoupili filharmonici z Plzně v novém sále Elbphilharmonie v Hamburku. Plzeňská filharmonie je držitelkou Umělecké ceny města Plzně za rok 2014 a 2015 v kategorii výjimečná kulturní událost roku, konkrétně za koncert k Roku české hudby 2014 v plzeňské katedrále sv. Bartoloměje, při němž uvedla *Rekviem* od Antonína Dvořáka, a za projekt *Umělec a totalita*. V roce 2017 získal Uměleckou cenu města Plzně tehdejší šéfdirigent Plzeňské filharmonie Tomáš Brauner za mimořádný umělecký počín pro umělce nad 30 let – nastudování Dvořákova oratoria *Stabat Mater* s Plzeňskou filharmonií a Českým filharmonickým sborem Brno. V posledních sezonách s Plzeňskou filharmonií vystoupili mimo jiné Tai Murray, Pascal Rogé, Lilya Zilberstein, Juliane Banse, Sergej Nakarjakov, Anne Queffélec, Jeremy Menuhin, Gautier Capuçon, Michaela Fukačová nebo Gabriela Demeterová. V minulosti to byli také Ramon Vargas, Montserrat Caballé a také řada vynikajících dirigentů jako sir Charles Mackerras, Václav Talich, Jiří Bělohlávek nebo Libor Pešek. Orchestr pravidelně natáčí pro Český rozhlas, a pokračuje tak v tradici z let 1946 až 1993 (Plzeňský rozhlasový orchestr). Pro další labely v poslední době Plzeňská filharmonie natočila operu *Den dobročinnosti* Bohuslava Martinů, která získala několik prestižních ocenění, *Rapsodie* Antonína Dvořáka nebo *Kompletní dílo pro violoncello a orchestr* Bohuslava Martinů (Petr Nouzovský & Tomáš Brauner), které vyšlo u hudebního vydavatelství Dabringhaus und Grimm a získalo ocenění Classic Prague Awards 2017 v kategorii nahrávka roku. V letošním roce byly pro Český rozhlas natočeny symfonie Jana Václava Tomáška a pro německé vydavatelství je naplánováno natáčení CD s díly Vítězslava Nováka. Od roku 2013 je Plzeňská filharmonie pořadatelem festivalu Smetanovské dny. Jejím šéfdirigentem je od roku 2018 Ronald Zollman, hlavním hostujícím dirigentem je Tomáš Brauner a stálým hostujícím dirigentem je Chuhei Iwasaki.



Chuhei Iwasaki (*1987) je český dirigent původem z Japonska. Od dětství se věnoval hře na housle, kterou studoval na konzervatoři Toho Gakuen v Tokiu a poté na Pražské konzervatoři spolu s obory skladba a dirigování. Od roku 2012 se aktivně věnuje dirigování, které studoval také na Akademii múzických umění v Praze. Od roku 2014 je pedagogem na Pražské konzervatoři (dirigent smyčcového orchestru) a šéfdirigentem Filmové filharmonie. V roce 2018 se stal šéfdirigentem žesťového orchestru Moravia Brass Band a od září 2019 je stálým hostujícím dirigentem Plzeňské filharmonie. V roce 2018 debutoval na mezinárodním hudebním festivalu Pražské jaro s Filharmonií Hradec Králové a v současnosti spolupracuje s předními orchestry v České republice i na Slovensku: Symfonický orchestr Českého rozhlasu, PKF-Prague Philharmonia, Plzeňská filharmonie, Filharmonie Brno, Filharmonie Hradce Králové, Janáčkova filharmonie Ostrava, Štátna filharmónia Košice, Komorní filharmonie Pardubice, Filharmonie Bohuslava Martinů Zlín, Jihočeská filharmonie, Západočeský Symfonický orchestr Mariánské Lázně ad. Jako divadelní dirigent působí v Divadle J. K. Tyla v Plzni, v Hudebním divadle Karlín v Praze a Slezském divadle v Opavě.



Zpěvačka **Vendula Příhodová** (*1989) vystudovala obor muzikálové herectví na Janáčkově akademii múzických umění v Brně. Již během studia spolupracovala s mnoha hudebními tělesy, např. s brněnským orchestrem MESYO. Od absolutoria žije v Praze a naplno se věnuje zpěvu, činohře a především hudebnímu divadlu. Její první rolí byla Rákšasí v muzikálu *Mauglí*, dále následovaly muzikály *Rent* (postava Joanne) a *Into the Woods* (The Witch), které nastudovala v angličtině. Dále ztvárnila například postavu Máří Magdaleny v ostravském provedení *Jesus Christ Superstar*, Vypravěčku v *Josefovi a jeho úžasném pestrobarevném plášti* (též v Ostravě), Fanny Briceovou v liberecké *Funny Girl* či Mary Robertu v muzikálu *Sestra v akci* v pražském Hudebním divadle Karlín. Z činoherních rolí pro ni byla nejvýznamnější Mariedl ve Schwabově hře *Prezidentky*. V televizi jste ji mohli spatřit jako dvanáctiletou vítězku soutěže *Rozjezdy pro hvězdy* nebo v show *Hlas Česko-Slovenska 2014*, kde skončila na druhém místě. Jejím splněným pěveckým snem je účast na Bernsteinově *Mši*. Další sen si plní též v hudebním kabaretu Tomáš Matonoha & Inspektor Kluzó, který na podzim roku 2018 vydal své debutové album *Dáma a pes*.



Herec **Svatopluk Schuller** (*1964) je absolventem pražské DAMU (1986), obor činoherní herectví. Vedle stálého angažmá v Městském divadle v Mostě a v pražském Divadle ABC účinkoval i na pódii Národního divadla, Hudebního divadla Karlín nebo divadla Montmartre. V neposlední řadě je také zakladatelem pražského Divadla Litera, které navázalo na odkaz Lyry Pragensis, v níž předtím působil. Svatopluk Schuller účinkoval v mnoha českých filmech a seriálech, v současné době se věnuje především hlasovému projevu. Ztvárnil řadu dabingových rolí a jeho hlas patří velkému množství postav ze zahraničních filmů, například Xenophilu Láskorádovi ze ságy o Harrym Potterovi nebo Robertu Woodovi z oscarového filmu *Králova řeč*. Komentářem provází různorodé dokumentární filmy, pravidelně také účinkuje v Českém rozhlase. Stále více se zabývá propojením slova a hudby, jako např. v melodramatu T. Illeho *Přísluví Šalamounova* s Triem Českého rozhlasu. Od roku 2015 spolupracuje s Plzeňskou filharmonií, jejíž koncerty či dětské pořady uvádí a moderuje.

Sutnarka – Fakulta designu a umění Ladislava Sutnara ZČU

Domnívám se, že univerzita coby vrcholové centrum vzdělanosti, vědy a kultury nese zodpovědnost nejen za úroveň vzdělání, ale také za duchovní a kulturní klima státu, že má být nejen jeho mozkem, ale i srdcem. Morálka, kultura a etika dnešních studentů bude významně určovat život společnosti další desítky let. Proto se s naší Fakultou designu a umění Ladislava Sutnara neboli Sutnarkou chápeme této svojí role především na poli uchování a rozvoje kulturního dědictví, včetně zde tolik potřebné podpory historické paměti společnosti. Chceme posílit imunitu naší země vůči epidemiím a pandemiím zla. Zlo totiž mutuje, převléká se, maskuje, vždy znovu nás obeští a zmate. A my lidé se rádi necháváme klamat. Zvláště ti, kteří si nechali vzít Boha, jsou puzeni jeho místo vyplnit modlami, vůdci, diktátory, kteří nás jako krysaři vedou do záhuby. Příliš snadno ztrácíme orientaci a nejsme schopni rozlišit pravdu a lež, světlo a tmu, dobro a zlo. Chceme tedy připomenout dobu, kdy ideály, morálka, čistota, etika, víra, láska a pravda stály u občanů této země na stupnici hodnot nejvýše.

doc. Josef Mištera

děkan – Sutnarka – Fakulta designu a umění Ladislava Sutnara Západočeské univerzity v Plzni

Ateliér multimédií na Sutnarce pochopitelně těší podílet se na dalším multimediálním projektu s Plzeňskou filharmonií a Ústavem pro studium totalitních režimů. Náš ateliér, přesněji studio Multilab, je stále častěji žádán, aby se zapojoval do velkých audiovizuálních projektů. Na zadání z praxe v Multilabu spolupracují pedagogové i studenti všech ročníků. Řeší konkrétní úkoly, které nejsou jen akademické a nekončí v šuplíku, ale jsou realizovány. Studium je současně inkubací – dokonalým modelem praxe po absolutoriu. Tak naplňujeme misi ateliéru i misi fakulty. Plním si tak svůj sen o úspěšných studentech a absolventech, kteří excelují ve své profesi, a nemají tedy problém s uplatněním. A co se týče tématu: kdo jiný než studenti by měl interpretovat události roku 1989? Tak jako tenkrát i dnes jsou tím nejcitlivějším indikátorem stavu společnosti. U nich nalezneme nejsilnější empatii pro aktivitu studentů v roce 1989. A právě oni mohou nejpůsobivěji a nejúčinněji oslovit dnešní mladé, své vrstevníky. A to je nutné, aby se neopakovalo to, co bylo před listopadem.

MgA. Jan Morávek

vedoucí ateliéru Multimediální design

Radost ze svobody

Vydal Ústav pro studium totalitních režimů jako součást společného projektu
s Plzeňskou filharmonií, Fakultou designu a umění Ladislava Sutnara
Západočeské univerzity v Plzni a Českým rozhlasem Vltava

Autor textu: **Martin Tichý**

Redakce: **Vanda Vicherková**

Snímek na obálce: **Skladatel Jan Hanuš** Foto ČTK

Grafická úprava: **Zuzana Michálková, Jaroslav Ježek**

ISBN 978-80-88292-43-2 (Ústav pro studium totalitních režimů)